

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrai ir moterys

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrų ir moterų

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2022

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas mokslinis leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-22-16)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos

(LIBIS) portale biblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2022

© Straipsnių autoriai, 2022

© Lietuvos istorijos institutas, 2022

ISBN 978-609-8314-18-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 10

Moterų istorija tarp (Europos) Rytų ir Vakarų, arba vėl kryžkelėje /
Dalia Leinartė . . . 13

The History of Women between (European) East and West, or at a Crossroads
Again / *Dalia Leinartė* . . . 19

VYRAI IR MOTERYS VIEŠOJOJE ERDVĖJE

Gabrielė Jasiūnienė

Herbas kilmingos XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moters
gyvenime – svarbi identiteto dalis . . . 28

The Coat of Arms in the Life of a Noblewoman in The Seventeenth-Eighteenth Century
Grand Duchy of Lithuania: An Important Part of Identity. *Summary* . . . 45

Aistė Paliušytė

Dailės mecenatystė Radvilų dvare Vetinų laikais: našlės, žmonos ir dukros . . . 46

Patronage of Art at the Radvila Court During the Wettin Period: Widows, Wives and
Daughters. *Summary* . . . 75

Dariusz Rolnik

Codziennosc żon senatorów „nowej kreacji” w czasach stanisławowskich na
kresach wschodnich Rzeczypospolitej – trzy mało znane białogłowy . . . 76

Naujai paskirtų senatorių iš rytinių Respublikos vaivadijų žmonių kasdienybė Stanislovo
Augusto laikais: trys mažai žinomos moterys. *Summary* . . . 95

Lina Balaišytė

Vincento Ignaco Marevičiaus „Abiejų lyčių edukacijos sistema“: apie natūralaus
ugdymo adeptą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje . . . 97

Wincenty Ignacy Marewicz's "A System of Education for Both Sexes": About an Adept of
Natural Education in the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 114

Ewa Kula

Bracia Feliks i Marcin Ancypowie, czyli o trudach pracy nauczycielskiej w
czasach Komisji Edukacji Narodowej . . . 115

Broliai Feliksas ir Martymas Antipai, arba apie Tautinės edukacinės komisijos laikų
mokytojų darbo sunkumus. *Santrauka* . . . 129

PRIVATI ERDVĖ: SANTYKIAI ŠEIMOJE

Violeta Pansevič

XVII a. antrosios pusės – XVIII a. pomirtiniai turto inventoriai – Vilniaus miestiečių moterų kasdienybės istorijos šaltinis . . . 132

Posthumous Property Inventories of the Second Half of the Seventeenth and the Eighteenth Century: A Historical Source on the Daily Life of the Women of Vilnius. *Santrauka* . . . 161

Rita Regina Trimonienė

Sugyvenimas ir meilė. Jokūbo Nagurskio šeimos pavyzdys . . . 163

Concordance and Love. The Case of Jacob Nagórsky's Family. *Summary* . . . 177

Jolita Sarcevičienė

„Nieko negaliu nuveikti be tavo, širdelė, valios...“

Teresės Rachelės Sapiegienės laišakai vyrui Antanui Kazimierui Sapiegai . . . 178

There is nothing I can do without the will of my heart... Teresa's Rachel's Sapiežyna's Letters to her Husband Antoni Kazimierz Sapieha. *Summary* . . . 205

VAIZDAI IR ĮVAIZDŽIAI

Rūta Janonienė

Du vyrai smuklėje . . . 208

Two Men in a Tavern. *Summary* . . . 219

Lijana Birškytė-Klimienė

Šv. Onos – idealios žmonos, motinos ir senelės įvaizdis XVIII a. – XIX a.

pirmosios pusės Lietuvos katalikiškoje dailėje . . . 220

and Grandmother – in Lithuanian Catholic Art of the Eighteenth and the First Half of the Nineteenth Century. *Summary* . . . 265

Regina Jakubėnas

„Rozprawa Litwy z Polską“. O Jaśnie Oświeconą Księżniczkę Karolinę Katarzynę Radziwiłłównę . . . 268

„Lietuvos ir Lenkijos mūšis“ dėl jos šviesybės kunigaikštytės Karolinos Kotrynos Radvilaitės. *Santrauka* . . . 287

VYRAI IR MOTERYS RELIGINĖSE BENDRUOMENĖSE

Vaida Kamuntavičienė

Klauzūros ir neturto problema Kauno bernardinių vienuolyne . . . 290

The Issue of Enclosure and Poverty in the Convent of Bernardines in Kaunas. *Summary* . . . 307

Andrea Mariani

W stanie wdowim synogarliczym nieobrażonym krokiem postępowała. Jezuici w kręgu wdów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów XVII i XVIII wieku . . . 308
Būdama vargšė našlė, ji žengė nuolankiai. Jėzuitai ir našlės Abiejų Tautų Respublikoje XVII–XVIII amžiuje. *Santrauka* . . . 336

Karolis Tumelis

Viešas reikalas? Bylos dėl impotencijos XVII–XVIII a. Vilniaus ir Žemaitijos katalikų konsistorijose . . . 337
A Matter of Public Concern? Impotence-Related Cases in the Catholic Consistories of Vilnius and Samogitia in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *Summary* . . . 356

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 metų dienoraštis, iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir komentarus parengė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 484 [1] p.; 27 cm + 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM). ISBN 978-609-8183-90-0
Darius Vilimas . . . 360

Łukasz Wróbel. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku.* Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2022. – 402 p. ISBN 978-83-231-4607-0
Ramunė Šmigelskytė-Stukienė . . . 362

Asmenvardžių rodyklė . . . 366

Vietovardžių rodyklė . . . 380

DAILĖS MECENATYSTĖ RADVILŲ DVARE VETINŲ LAIKAIS: NAŠLĖS, ŽMONOS IR DUKROS

AISTĖ PALIUŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami Vetinų laikų Radvilų moterų dailės užsakymai ir jų parama dailininkams. Atskleidžiami organizaciniai moterų mecenatystės pagrindai, atkreipiamas dėmesys į agentų, dvaro pareigūnų ir šeimos narių tarpininkavimą samdant dailininkus ir jiems vykdant užsakymus. Vertinamas Radvilienių ir Radvilaičių individualus indėlis inicijuojant užsakymus. Lyginant su to paties laikotarpio giminės vyrų mecenatyste išryškintas moterų veiklos savitumas.

Reikšminiai žodžiai: Radvilos, moterų mecenatystė, dailės užsakymas, XVIII amžius, tinklaveika.

Straipsnyje analizuojama mecenatystė dailės srityje – materialinė parama dailininkams, ilgalaikis jų įdarbinimas ir vienkartiniai užsakymai. Tai svarbi tradicinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aristokratų ir aristokračių veiklos sritis, paremta skirtingomis dailininko ir užsakovo ekonominėmis galiomis. Nors Naujųjų laikų Europoje vyrai, turėdami daugiau socialinių galių ir disponuodami didesnėmis lėšomis, dažniau nei moterys finansuodavo stambius viešųjų erdvių kūrinius, tačiau veikė ir nemažai iškilų ir įtakingų dailės mecenatų, aukšto rango moterų, valdovių, aristokratų, našlių ir vienuolynų vyresniųjų, kurių meninės iniciatyvos turėjo svarbią reikšmę dailės raidai.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aristokratų dailės mecenatystė tyrinėta palyginti mažai, kaip ir jų veikla Vetinų valdymo laikotarpiu, kai, pasibaigus Šiaurės karui, stabilizuojantis krašto ūkiui, augo ir diduomenės investicijos į meno kūrinius. Daug užsakymų šiuo periodu vykdė ir Radvilos – vyrai ir moterys. Šio laikotarpio giminės moterų dailės mecenatystė nebuvo plačiau tyrinėta, išskyrus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerienę Oną Sanguškaitę-Radvilienę (1676–1746): nemažai tyrinėta jos veikla, ypač rezidencijų statybos, manufaktūrų steigimas ir išlaikymas. Duomenų apie kunigaikštienės užsakymus publikuota įvairiuose informaciniuose leidiniuose, jos veikla svarstyta atskiruose straipsniuose ir platesniuose tyrimuose¹. Vis dėlto svarbiausia yra kunigaikštienės ūkinei veiklai

1 Kunigaikštienės veiklai skirta istoriografija pateikta knygoje: Wanda Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746): działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000; Jerzy Flisiński, *Biała na Podlasiu: dzieje miasta i okolic do 1795 r.*, Biała Podlaska: Miejska Biblioteka Publiczna w Białej Podlaskiej, 2009.

1. Onos Sanguškaitės-Radvilienės portretas, po 1719 m. Voluinės kraštotyros muziejus.

ir mecenatystei skirta Wandos Karkuciūnskos monografija (2000), kurioje greta kitų klausimų gana plačiai rašoma apie jos rezidencijų pertvarkymus ir paramą bažnyčioms, manufaktūrų, dirbtuvių veiklą ir dailės rinkinius. Monografijos autorė, atsižvelgdama į O. Sanguškaitės-Radvilienės iniciatyvų masą, ją įvertino kaip reikšmingą meno mecenatę ir giminės galios įvaizdžio kūrėją². Kiti autoriai pildė monografistės duomenis apie atskirus užsakymus ir patvirtino kunigaikštienės iniciatyvų svarbą. Pavyzdžiui, Karolina Stojek-Sawicka, nagrinėjusi didikės paramą bažnyčioms, pastebėjo, kad ji buvo mažesnė nei ankstesnės kartos Radvilų, tačiau pranoko didikės sūnų indėlių³. Atskiri kanclerienės veiklos aspektai vertinti ir kitų autorių tekstuose. Pavyzdžiui, Aleksandra J. Kasprzak ir Stanisławas Stefanas Mieleškievicius atskleidė kunigaikštienės reikšmę dekoruojant Palenkės

2 Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 121–125.

3 Karolina Stojek-Sawicka, Radziwiłłowie w Białej Podlaskiej i ich wkład w rozwój sztuki sakralnej, in: *Zeszyty Dziedzictwa Kulturowego*, t. 1, red. Karol Łopatecki, Wojciech Walczak, Białystok: Zakład Historii Nowożytnej, Instytut Historii UwB, Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej, 2007, p. 11, 20–21.

Bialos rezidencijos interjerus, taikant kiniško stiliaus (pranc. *chinoiserie*) dekorą⁴. Taigi nemažai kanclerienės mecenatystės veiklos segmentų jau tyrinėti ir vertinti, priešingai nei kitų laikotarpių Radvilienių ir Radvilaičių, apie kurių dalyvavimą užsakant dailės kūrinius užsiminta tik labai fragmentiškai⁵.

Šiame straipsnyje nagrinėjami mažiau tirti O. Sanguškaitės-Radvilienės ir kitų giminės moterų mecenatystės aspektai. Nagrinėjama keturių pilnametystės sulaukusių jos dukterų (Kotrynos Barboros, Konstancijos Pranciškos, Teklės Rožės ir Karolinos Teresės), taip pat O. Sanguškaitės-Radvilienės sūnų penkių žmonių indėlis užsakant dailės kūrinius (Pranciškos Uršulės iš Višniovekių giminės, Onos Liudvikos iš Mycelskių, Teresės Sapieगतės, Magdalenos iš Čapskių ir Anielos iš Menčinskių). Remiamasi iki šiol netyrinėtais Radvilų dvaro šaltiniais, korespondencija, turto inventoriais, ūkinėmis knygomis, teisiniais ir finansiniais dokumentais, taip pat apibendrinami ir vertinami istoriografijos duomenys.

Labiau įprasta individualių mecenatų istorija čia papildoma tinklaveikos prieiga⁶. Tai yra mecenatystė čia suprantama kaip heterogeniškos veikėjų ir ryšių tikrovės reiškinys – kaip kelis ir daugiau asmenų įtraukiantis procesas, skirtas kūriniams įsigyti. Mecenatystė vertinama kaip specifinė ryšius inicijuojanti praktikų sritis, kur veikė daugybė skirtingas funkcijas atliekančių ir nevienodas galias turinčių asmenų bei jų grupių. Tokios tinklaveikos perspektyva skatina ne tik naujai įvertinti individualių užsakovų indėlį ir jų priklausomybę nuo kitų veikėjų, bet ir leidžia pamatyti iki šiol mecenatystės istorijoje marginalizuotus asmenis ir socialines grupes, taip pat geriau įvertinti organizacinius procesų pagrindus. Šiame straipsnyje, vertinant užsakymo proceso dalyvius, taip pat atsižvelgiama į mecenatystės tyrimuose dažnai taikomus užsakovų vertinimo kriterijus – jų išitraukimą, poveikį kūrybos procesui, santykį su dailininkais. Straipsnyje į tai atsižvelgiama ne tik vertinant užsakovus, bet ir jiems talkinčius tarpininkus.

4 Aleksandra J. Kasprzak, Stanisław Stefan Mielezkiwicz, „Chińska robota“ w inwentarzach w pałacu w Białej Podlaskiej i zamku w Nieświeżu z 1764 r., in: *Sztuka Chin*, pod redakcją Joanny Wasilewskiej, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009, p. 262–276; Eadem, Gabinet i Galeria Zwierciadłana w pałacu w Białej Podlaskiej, in: *Rzemiosło artystyczne. Materiały sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. Ryszard Bobrow, Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki, 1996, p. 85–97.

5 Užsiminta apie kai kurių Radvilų dukrų veiklą situoktinių dvaruose: Andrzej Betlej, *Sibi, Deo, posteritati: Jablonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków: Societas Vistulana, 2010; Ilona Czamańska, *Wiśniowiccy: monografia rodu*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007. Taip pat akreiptas dėmesys į Pranciškos Uršulės Radvilienės dalyvavimą rengiant šeimos iškilmes: Chrościcki Juliusz A. *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974, p. 213; Hanna Osiecka-Samsonowicz, O dwóch funeralnych fundacjach Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki“, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 2020, Nr. 3 (82), p. 388, 392–393.

6 Bruno Latour, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2005; Miriam Kienle, Between Nodes and Edges: Possibilities and Limits of Network Analysis in Art History, in: *Artl@s Bulletin*, 2017, t. 6, Nr. 3: *Visualizing Networks: Approaches to Network Analysis in Art History*, p. 4–22.

Keliamas klausimas, kaip moterys dalyvavo užsakant dailės kūrinius, kokia buvo jų reikšmė samdant dailininkus. Siekiama įvertinti individualų moterų indėlį ir apibrėžti svarbiausias moterų užsakymo sritis ir veiklos formas. Vertinant O. Sanguškaitės-Radvilienės mecenatystę, plačiau nagrinėjami šie mažiau tirti jos veiklos aspektai: dailininkų samdymo ir veiklos organizavimas, santykių su dailininkais mentalinis turinys. Taip pat pasirenkamos naujos O. Sanguškaitės-Radvilienės mecenatystės vertinimo perspektyvos, ji lyginama su sūnų ir kitų giminės moterų veikla.

Iniciatyvi ir telkianti Onos Sanguškaitės-Radvilienės mecenatystė

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerienės O. Sanguškaitės-Radvilienės biografija patvirtina plačiai žinomą teiginį, kad didžiausią politinę ir kultūrinę įtaką Naujaisiais laikais turėjo našlės⁷. Po vyro mirties kunigaikštienė tapo viena įtakingiausių ir plačiausių neformalių klientų ryšius palaikiusių moterų visoje Abiejų Tautų Respublikoje⁸. Našlės statusas suteikė jai finansinį ir socialinį savarankiškumą – tvirtą pagrindą mecenatystei. O. Sanguškaitė-Radvilienė savarankiškai samdė dailininkus. Jau 1720 m., tai yra praėjus vieniems metams po sutuoktinio mirties, jos dvare dirbo du svetimšaliai dailininkai – tapytojas ir lipdytojas⁹. Žinoma, jie galėjo būti pasamdyti dar sutuoktinio ir likti dvare po jo mirties. Vis dėlto aišku, kad kanclerienės valdymo metu svetimšalių skaičius dvare smarkiai išaugo. Kunigaikštienė patyrusių užsieniečių ieškojo jų kilmės kraštuose, daugiausia Saksonijos sostinėje Dresdene. Svetimšalių tapytojų ir skulptorių, paieška užsienyje buvo gana reta strategija tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mecenatų. Nors XVIII a. į šalį atvykdavo daug įvairių specialybių profesionalų, tarp jų užsienyje didikų pasamdytų dailininkų, tapytojų ir skulptorių tikriausiai buvo nedaug: panašių iniciatyvų tarp kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių kol kas nėra žinoma. Be to, O. Sanguškaitė-Radvilienė, kaip ir kiti didikai, siekė užmegzti kontaktus su karaliaus meistrais, dirbusiais Varšuvoje¹⁰. Ieškojo profesionalų ir kituose stambesniuose

7 Sheryl E. Reiss, *Beyond Isabella and Beyond: Secular Women Patrons in Early Modern Europe*, in: *The Ashgate Research Companion to Women and Gender in Early Modern Europe*, ed. Allyson M. Poska, Jane Couchman, and Katherine A. McIver, Farnham, Surrey, UK and Burlington, VT: Ashgate, 2013, p. 455; Bożena Popiołek, *Dobrodziejki i klienci: specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2020, p. 21.

8 Bożena Popiołek, *op. cit.*, p. 381–413.

9 1721–1724 m. O. Radvilienės dvaro sąskaitos, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 459, ap. 1, b. 1279, l. 36–73.

10 Euzebiusz Łopaciński, Zamek w Białej Podlaskiej. Materiały archiwalne, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 1957, Nr. 1, p. 34; Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 167–168; Jakub Sito, Sculptors from the Court Circles of Augustus II the Strong and Augustus III, Kings of Poland and Electors of Saxony, in: *Poland and Artistic Culture of Western Europe: 14th – 20th Centuries*, eds. Barbara Przybyszewska-Jarmińska, Lech Sokół, Frankfurt am Main etc.: Peter Lang Edition, 2014, p. 212.

Abiejų Tautų Respublikos miestuose su gausnėmis dailininkų bendruomenėmis: yra žinomas kanclerienės užsakymas Gdansko tapytojui¹¹. Dalis kanclerienės pasamdytų dailininkų galėjo būti kilę iš pietrytinių Abiejų Tautų Respublikos teritorijų, dabartinės Ukrainos miestų¹². Vis dėlto dažniausiai, ypač mažesnės reikšmės projektams, O. Sanguškaitė-Radvilienė pasitelkdavo dailininkus iš savo valdų ar jų apylinkių – vietinių meistrų įdarbinimas dažnai buvo paprastesnis ir pigesnis¹³. Be to, kunigaikštienė savo valdose organizavo ir palyginti didelio masto dailininkų mokymą. Taigi O. Sanguškaitės-Radvilienės dailininkų samdymo strategijai būdingi keli bruožai – svetimšalių paieška užsienyje ir paprastesni praktiški sprendimai, tarp jų – valdinių apmokymas. Pagal dailininkų ilgalaikio įdarbinimo mastą O. Sanguškaitė-Radvilienė išsiskyrė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir visoje Abiejų Tautų Respublikoje, nes tuo metu valstybės didikai buvo labiau linkę teikti vienkartinius užsakymus dailininkams nei ilgą laiką juos išlaikyti dvare¹⁴.

Norėdama pasamdyti dailininkus, ypač svetimšalius, O. Sanguškaitė-Radvilienė pasitelkdavo agentus, kurie ieškodavo dailininkų ir apie juos pranešdavo kunigaikštieni. Kai kurie kanclerienės patikėtiniai su dailininkais kontaktavo dažniau, kiti – tik kartais¹⁵. Tarp O. Sanguškaitės-Radvilienės agentų išsiskyrė Dresdene gyvenęs Adamas Gottlieb von Rohras. Greta kitų užduočių A. G. von Rohras ieškojo įvairių sričių profesionalų, taip pat amatininkų, apie juos rinko duomenis, su jais pirmasis kontaktavo, juos įvertindavo ir siūlydavo sutarties sąlygas¹⁶. Kartą pranešė kunigaikštieni, kad į jį kreipėsi skulptorius Karlas Friedrichas Lücke'as, jaunas ir labai išsilavinęs vyras, turintis žmoną, bet neturintis vaikų¹⁷. A. G. von Rohras pabrėžė dailininko darbo patirtį gaminant

11 Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 122.

12 Kunigaikštienės dvare dirbęs Markwartas galbūt tapatintinas su bendrapavardžiu Lvovo skulptoriumi. Palenkės Bialoje gyveno ir iš Lvovo kilusių amatininkų, žr. Jerzy Flisiński, *op. cit.*, 2009, p. 166.

13 Pvz., O. Sanguškaitė-Radvilienė vienam savo pareigūnų rašė, kad Nevelio cerkvės pasienyje su Rusija statyboms ir dekoravimui reikia ieškoti Maskvos meistrų, žr. Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 87.

14 Iširta nemažai įtakingų Lenkijos ir Lietuvos didikų giminių, tokių kaip Seniavskiai, Liubomirskiai, Potockiai, Zaluskiai, Branickiai, Sanguškos, tačiau nerasta duomenų apie dideles tapytojų ir skulptorių grupes, apgyvendintas šių giminių dvaruose. Pagal iniciatyvų mastą O. Sanguškaitei-Radvilienei artimiausia buvo Lenkijos didžioji etmonienė Elzbieta Seniavska, tačiau ir ji tiek daug ilgam įdarbintų dvaro tapytojų ir skulptorių neturėjo, žr. Rafal Nesterow, *Pro domo et nomine suo. Fundacje i inicjatywy artystyczne Adama Mikołaja i Elżbiety Sieniawskich*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2016.

15 Pvz., informacijos apie meistrus pasitaiko Varšuvos pirklio Pelissono korespondencijoje, žr. Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów (toliau – AGAD, AR), dz. 5, nr 11463-I.

16 A. G. von Rohro dalyvavimas samdant meistrus minėtas ir anksčiau, žr. Jerzy Flisiński, *op. cit.*, p. 167; Aleksandra J. Kasprzak, Stanisław S. Mieleszkiewicz, Johan Her – stolarz książąt Radziwiłłów, in: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5, pod redakcją Wojciecha Walczaka, Karola Łopateckiego, Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2013, p. 346.

17 1740 m. gegužės 12 d. (?) A. G. von Rohro laiškas O. Sanguškaitei-Radvilienei, Dresdenas, AGAD, AR, dz. 5, nr 13196-I, 50–51. Straipsnio autorė dėkoja Vilijai Gerulaitienei už pagalbą, šifruojant ir verčiant A. G. von Rohro laiškus ir kitus vokiškus rankraščius.

modelius Meiseno porceliano manufaktūroje. Minėjo, kad meistras daro formas iš įvairių medžiagų – molio, gipso ir medžio, gamina jas brangiųjų metalų ir žalvario liejiniams. Daro medžio, dramblio kaulo, vėžlenos, perlamutro, marmuro, jaspio, agato ir kriauklių gaminius, figūras ir meniškus baldus – kabinetus, turi tekintojo įgūdžių¹⁸. Agentas siūlė jį nemokamai apgyvendinti, skirti jam medienos ir mokėti mėnesinį 12 reichstalerių atlyginimą, gana didelį, palyginus su O. Sanguškaitės-Radvilienės vietinių meistrų algomis¹⁹. Dar vienas A. G. von Rohro vaidmenį patvirtinantis atvejis – stiklo meistro Johano Christiano Dietzo sandymas. Agentas taip pat detalai apibūdino ir šį meistrą. Paslaugas kunigaikščienei siūlė J. Ch. Dietzas, 43 metų, vedęs ir turintis tris vaikus, jis anksčiau dirbo stiklo manufaktūrose²⁰. Ne tik statė įvairių rūšių krosnis, gamino stiklo masę ir dažus, šių medžiagų pjaustė ir šlifavo, bet ir raižė, „ugnius dažais“ dekoravo stiklą ir porcelianą, gamino medalius. A. G. von Rohras siūlė jį įdarbinti Nalibokų stiklo manufaktūroje, mokėti 9 reichstalerius mėnesio algos ir nemokamai apgyvendinti²¹.

Šie atvejai liudija, kad A. G. von Rohras formavo kvalifikuotų meistrų įvaizdžius. Agentas įvardijo veiksnius, kurie galėjo daryti įtaką jų darbui ir atlyginimui (amžių, asmenines savybes, šeimyninę padėtį). Privalumu laikė kandidatų išsilavinimą. Vis dėlto plačiausiai aprašė meistrų techninius gebėjimus ir profesinę patirtį. Pažymėtina, kad, apibūdinamas profesionalus, agentas neišskyrė dailininkų ir amatininkų, atvaizdų kūrėjų ir dekoratorių, tai yra jis siekė pasamdyti meistrus, gebančius dirbti įvairaus pobūdžio darbus.

Universalumo kriterijai, taikomi renkantis meistrus, vėliau buvo įteisinti ir sutartyse, apibrėžiant dailininkų užduotis. Meistrai buvo įpareigojami dirbti

18 Charakteristika paremta paties meistro informacija: tarp A. G. von Rohro laiškų išliko skulptoriaus rankraštis, kuriame jis pažymėjo savo darbą karaliaus dvare, profesinę patirtį ir techninius gebėjimus, žr. AGAD, AR, dz. 5, nr 13196-I, p. 52–53.

19 Aistė Paliušytė, Tapytojų verslas XVIII a. Palenkės Bialoje, in: *Menotyra*, 2004, Nr. 2 (35), p. 16–17, 19–20; Eadem, Dailininkai XVIII a. Radvilų dvare, in: *Menotyra*, 2014, Nr. 4 (21), p. 293. Svetimšaliams išlaikyti O. Sanguškaitei-Radvilieni skyrė dideles lėšas, tiek lyginant su jos pačios vietinių dailininkų, tiek su kitų didikų meistrų algomis, žr. Eadem, Magnates and Artists in the Grand Duchy of Lithuania During the 18th Century: Patterns of Material Support, in: *Artistic Patronage in Central Europe: From Private Foundations to State Art / Kunstpatronage in Mitteleuropa zwischen Privatstiftung und Staatskunst* (ser. *Das gemeinsame Kulturerbe – Wspólne dziedzictwo*, t. XII / Band XII), edited by Jakub Adamski, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2021, p. 193–210.

20 1740 m. gegužės 12 d. (?) A. G. von Rohro laiškas O. Sanguškaitei-Radvilieni, Dresdenas, AGAD, AR, dz. 5, nr 13196-I, p. 54.

21 Taip pat A. G. von Rohras siūlė skirti malkų, apmokėti kelionės ir maisto išlaidas jam, jo žmonai ir trimis vaikams, kas sudarytų dar 10 reichstalerių. Pažymėjo, kad meistras turi savo įrankius ir medžiagas (AGAD, AR, dz. 5, nr 13196-I, p. 54). J. Ch. Dietzas buvo įdarbintas O. Sanguškaitės-Radvilienės dvare, tapo vienu svarbiausių stiklo manufaktūros meistrų, greta kitų darbų dekoravo fajansą, žr. 1741 m. rugsėjo 13 d. J. F. Bachstromo laiškas O. Radvilieni, Sluckas, AGAD, AR, dz. 5, nr 260, p. 194.

įvairius darbus ir atlikti juos kokybiškai²². Dailininkai taip pat pasižadėdavo būti lojalūs šeimininkei, dirbti uoliai ir sąžiningai. Sutartys buvo dvišalės, jose apibrėžiami ir užsakovės įsipareigojimai meistrus materialiai aprūpinti. Vis dėlto O. Sanguškaitės-Radvilienės dvare žinomas ir vienas vienpusės dekoratoriaus priesaikos atvejis²³. 1740 m. stiklo raižytojas (lenk. *rysownik*) Antanas Zaleskis prisiekė daugiau nebėgti nuo savo ponios ir jos neišduoti, nuoširdžiai ir ištikimai tarnauti „iki mirties“ ir be kunigaikštienės žinios niekam kitam daiktų negaminti²⁴. Šis dokumentas greičiausiai buvo pasirašytas dėl ankstesnės negatyvios šio meistro ir globėjos santykių patirties (meistro bandymų pasitraukti iš dvaro ir pačiam pardavinėti gaminius). Nors minėtas priesaikos atvejis retas, bet svarbus, nes jis liudija kunigaikštienės pastangas apsaugoti savo turtą, kontroliuoti meistrus ir įteisinti santykius atsižvelgiant į abipusių ryšių patirtį.

Įteisinus dailininkų darbą, juos valdyti padėjo kunigaikštienės dvaro pareigūnai, Palenkės Bialos pilies intendantas Jeanas Deshommes'as, sekretorius, Palenkės Bialos komendantas Africanus'as Honorius Goffaux'as, Palenkės Bialos garnizono vachmistras [Johannas?] Königseckas, stiklo manufaktūrų prižiūrėtojas Johannas Friedrichas Bachstromas, ekonomė Klara Suzinovienė iš Hornovskių, sekretorius Kretjenas Ferdinandas Machnickis ir kiti²⁵. Laiškuose ir raportuose kunigaikštienei pareigūnai pranešė apie dailininkų darbų eigą, jų poreikius, vertino jų darbo rezultatus ir kūrinių kokybę²⁶.

Laiškuose liudijamas ir kunigaikštienės siekis kontroliuoti dailininkų ryšius su kitais užsakovais. Kartą kunigaikštienė priekaištavo Palenkės Bialos pilies intendantui J. Deshommes'ui, kad šis išleido tapytoją pas vyskupą²⁷. Minėtas

22 Plačiau apie O. Sanguškaitės-Radvilienės dailininkų sutartis ir darbus žr. Aistė Paliušytė, Tapytojų verslas XVIII a. Palenkės Bialoje, p. 14–23; Eadem, Dailininkai XVIII a. Radvilų dvare, 2014, p. 291–293.

23 O. Sanguškaitės-Radvilienės dvare taip santykiai buvo įteisinami su valdų ir manufaktūrų administratoriais, turto prižiūrėtojais ir kitais pareigūnais (priesaikų išliko Varšuvos vyriausiamame senųjų aktų archyve: AGAD, AR, dz. 23, teka 5, plik 2).

24 1740 m. sausio 2 d. A. Zaleskio priesaika, AGAD, AR, dz. 23, teka 5, plik 2, p. 416.

25 Šių dvaro pareigūnų laišakai saugomi: AGAD, AR, dz. 5, nr 2999, 4388, 7127, 260, 15413, 9037. J. Deshommes'o laiškais plačiai rėmėsi W. Karkucińska, žr. Wanda Karkucińska, *op. cit.*

26 Antai O. Sanguškaitės-Radvilienės patikėtinis, jos valdų komisaras Jonas Antanas Čarneckis viename laišku informavo apie Palenkės Bialos skulptoriaus darbą, gyrė jo darbštumą ir prašė skirti akmens darbuvi, žr. *Codziennie kłopoty, wielkie interesy i podwójna elekcja. Korespondencja radziwillowskich urzędników z księżną Anną z Sanguszków Radziwillową i jej synem Michałem Kazimierzem z 1733/1744 roku* (scr. Biblioteka badań nad wiekiem osiemnastym. Studia i źródła, Źródła nr IV), wyd. Jerzy Dygdała, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013, p. 173. K. F. Machnickis padėjo spręsti mirusio meistro šeimos finansines problemas. Kai mirė vienas O. Sanguškaitės-Radvilienės meistrų (galbūt skulptorius, akmentašys J. Zerske'as, miręs 1741 m. kovo 15 d. Palenkės Bialoje), K. F. Machnickis tarpininkavo jo sūnų įdarbinant pas Palenkės Bialos fajanso manufaktūros tapytojus, žr. 1741 m. gegužės 8 d. K. F. Machnickio laiškas O. Radvilienei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 9037, p. 311–313; Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 146.

27 Aistė Paliušytė, Dailininkai XVIII a. Radvilų dvare, p. 298.

O. Sanguškaitės-Radvilienės nuostatas liudija ir jos sutartis su tapytoju Giovanni'iu de Fulchi'iu²⁸. Joje nurodyta, kad meistras gali dirbti kitiems užsakovams tik su kunigaikštienės žinia. Didikė taip pat nebuvo linkusi kitiems perduoti savo dailininkų patirties. Į tai atsižvelgdamas O. Sanguškaitės-Radvilienės tapytojas Fischeris (Fischer), kaip pats rašė, „bijodamas nepatikti Jūsų Prakilynbei“, nesutiko mokyti Jono Frydricho Sapiegos dvaro meistro savo profesijos subtilybių²⁹.

Per tarpininkus O. Sanguškaitė-Radvilienė dailininkus ne tik kontroliavo, bet ir juos rėmė, pirmiausia materialiai, tai yra aprūpindavo drabužiais, darbo medžiagomis ir įrankiais. Kunigaikštienės paramos tikėtasi per svarbius dailininkų gyvenimo įvykius – jų santuokas, ligas, jų ir artimųjų mirtis. Pavyzdžiui, drožėjas Kirilas Maliavskis, po žmonos mirties likęs vienas su didžiuliu vaikų būriu (velionės vaikais iš pirmosios santuokos ir jų bendrais vaikais), kunigaikštienės prašė leisti dirbti namuose, nes, jo žodžiais tariant, nėra kam prižiūrėti ūkio³⁰. Tikėtina, kad kunigaikštienė dažnai tenkindavo prašymus, nes meistrai ją vertino gana palankiai, žvelgė į ją kaip į globėją-motiną. Tai liudytų 1737 m. tikriausiai tapytojo Ksavero Domyňko Heskio rašytas laiškas. Jame autorius minėjo negavęs jam skirtų asignacijų, kai jo tuometinis darbdavys Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė išvyko iš Nesvyžiaus. Tuomet K. D. Heskis ketino kreiptis užtarimo į „Jos Didenybę motiną“, tikėtina – O. Sanguškaitę-Radvilienę, kurios palankumas, jo žodžiais tariant, tarnams esą gerai žinomas³¹.

Be to, su kai kuriais dailininkais O. Sanguškaitė-Radvilienė užmezgė ir artimesnius ilgalaikius ryšius. Pavyzdžiui, su dvaro tapytoju Fischeriu ne vienus metus susirašinėjo³². Šis dailininkas buvo gabus ir darbštus, jis prižiūrėjo įvairių specialybių amatininkų veiklą, jiems vadovavo, ruošė mokinius. Tad ir dėmesys jam buvo išskirtinis. Kunigaikštienė domėjosi Fischerio sveikata, turbūt pirmiausia pragmatškai, norėdama įvertinti jo darbingumą³³. Vis dėlto kunigaikštienė atsižvelgė ir į kasdienes, emocinius dailininko poreikius ir suteikė jam išskirtinių, kitiems meistrams neprieinamų patogumų – prabangesnį maistą ar kitus kasdieninio komforto atributus (pavyzdžiui, Fischeris savo kambaryje galėjo klausytis klavikordo

28 1738 m. lapkričio 9 d. tapytojo G. de Fulchi'iu sutartis su O. Radvilione, Biala, AGAD, AR, dz. 21, F-47.

29 1731 m. balandžio 29 d. Fischerio laiškas O. Radviliencei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 3781, p. 14–16.

30 1741 m. birželio 26 d. K. Suzinoviečės laiškas O. Radviliencei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 15413, p. 84–87.

31 1737 m. liepos 22 d. Pranciškaus Heskio laiškas neįvardytam asmeniui, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 5, nr 5161, p. 1–2. Pranciškaus Heskis greičiausiai tapatintinas su Ksaveru Domyňku Heskium, žr. Ольга Баженова, *Радзивилловский Несвиж. Росписи костела Божьего Тела*, Минск: «Харвест», 2007, p. 334.

32 Fischerio laišakai, AGAD, AR, dz. 5, nr 3781.

33 Apie savo sveikatą darbdavę laiškuose informavo pats Fischeris, taip pat apie meistrą O. Sanguškaitę-Radvilienę rašė ir dukra Konstancija Pranciška, žr. K. P. Radvilaitės-Sapiegienės laiškas O. Radviliencei, be vietos ir datos, AGAD, AR, dz. 5, nr 13899-IX, p. 5–8.

muzikos)³⁴. Savo ruožtu laiškuose tapytojas įprasta valdinio retorika rašė apie ypatingą savo atsidavimą kunigaikštiei. Kartais meistro laiškuose buvo jaučiama ir įtampa. Dailininkas skundėsi materialiniais trūkumais, daug kartų nusižeminęs teisinosi dėl šeimininkę, jo žodžiais tariant, „įžeidusių“ savo kelionių į Varšuvą, kur, atrodo, vyko gydysis progresuojančios sunkios ligos. Laiške, rašytame po vienos šių su šeimininke nesuderintų kelionių, rašė „visada jautėsis laimingesnis būdamas su Jūsų Prakilnybe, labiau džiaugdamašis tuo prielankumu, kurį Jūsų Prakilnybė man visada rodė, o ne visu tuo turtu, kurį būčiau susikrovęs“ tarnaudamas kitiems³⁵. Šį kartą Fischeris gal ir vėl tirštino spalvas, siekdamas ištirpdyti šeimininkės rūstybę. Vis dėlto aišku, kad jis norėjo išsaugoti globėjos palankumą ir savo tarnybą dvare. Fischerio profesinis talentas, sugebėjimas laviruoti ir įsiteikti šeimininkei lėmė, kad dvare jis išdirbo keliolika metų, iki pat savo mirties³⁶.

Šis dailininko ir užsakovės ilgalaikio ryšio atvejis nebuvo išimtinis. Pasibaigus kontraktams, dalis profesionalų atnaujindavo sutartis. Taigi dažnai kunigaikštienės ir dailininkų santykiai buvo stabilūs ir, nepaisant įtampų, tenkino bent dalį meistrų. O. Sanguškaitės-Radvilienės elgesys su dailininkais iš esmės nekenkė jos kaip darbdavės reputacijai ir nekludė įdarbinti naujus meistrus ar juos išlaikyti dvare, kitaip nei sūnaus Jeronimo Florijono atveju. Trumpai tariant, dvaro profesionalų požiūris į kanclerienę buvo palankesnis nei į ekscentrišką Jeronimą Florijoną, iš savo profesionalų sulaukusių net teisminių ieškinių³⁷.

Be O. Sanguškaitės-Radvilienės globėjos vaidmens, svarbūs buvo ir jos konkretūs siūlymai įdarbinamiems ir užsakymus vykdančioms dailininkams. Pavyzdžiui, 1743 m. kunigaikštienės sutartyje su Bartolomeus'u Franciscus'u Antonius'u Quicku, rašoma, kad meistras turės pastatyti tris medžio altorius Nechnevićių bažnyčioje, jie turės būti padaryti „tokia pat maniera kaip Palenkės Bialos parapiinės bažnyčios Brolijos koplyčioje, visiškai pagal tų altorių su visomis statulomis ir kitais priklausiniais maniera“. Drožėjas įsipareigojo „laikytis savo meno / amato

34 Po Fischerio mirties likęs klavikordas perkeltas į kunigaikščių kambarį, žr. 1741–1743 m. O. Radvilienės dvaro išlaidos, Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas Minske (toliau – BNIA), f. 469, ap. 2, b. 10784, l. 14; 1734 m. O. Radvilienės dvaro išlaidos, LVIA, f. 459, ap. 1, b. 880, l. 84.

35 1731 m. liepos 16 d. Fischerio laiškas O. Radvilieni, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 3781, p. 25–27.

36 *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1: XVI–XVIII a., sud. Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 106 (Fiszer).

37 Jerzy Kowalczyk, Hieronima Floriana Radziwiłła stosunek do sztuki i artystów, in: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, red. Jerzy Kowalczyk, Warszawa: Instytut Kultury, 1995, p. 27–42; Lina Balaišytė, Mecenatas ar tironas? Jeronimas Florijonas Radvila, in: *Darbai ir dienos*, 2004, t. 37, p. 139–148; Irena Bieńkowska, *Muzyka na dworze księcia Hieronima Floriana Radziwiłła*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2013, p. 61–66. Yra duomenų apie O. Sanguškaitės-Radvilienės meistrų mokiniams skiriamas bausmes, tačiau jie palyginti reti, žr. 1741 m. birželio 18 d. ir 1741 m. birželio 26 d. A. H. Goffaux'o laišakai O. Radvilieni, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 4388, p. 141–143, 150–152.

[taisyklių] ir tų altorių šventųjų figūras“ padaryti, „kaip lieps kunigaikštienė“³⁸. Čia tikriausiai O. Sanguškaitės-Radvilienės iniciatyva buvo įvardytas konkretus jos valdų bažnyčios pavyzdys. Sutartyje paminėta lokalinė pavyzdžio kilmė turėjo padėti kurti centrinių ir periferinių giminės valdų regimąjį vientisumą, priminti apie vieną valdų šeiminką.

Kunigaikštienė taip pat aktyviai dalyvavo puošiant rezidencijas. Jos sutarčių su interjerų dekoratoriais nėra išlikę, tačiau kiti dokumentai liudija greičiausiai užsakovės inicijuotas puošybos idėjas. Antai 1730 m. O. Sanguškaitės-Radvilienės sutartyje su architektu Martynu Visniovskiu nurodyta, kad Slavacineko rūmai turi būti dekoruoti lipdiniais, pagamintos aštuonios gipso figūros³⁹. Kunigaikštienės iniciatyvumą atskleidžia ir jos bei dvaro pareigūnų korespondencija. Pavyzdžiui, 1736 m. dailininkų darbą prižiūrėjusiam J. Deshombres'ui kunigaikštienė nurodė rūmų kambarį puošti drožyba, bet neauksuoti, kol ji atvyks, tikriausiai taip norėdama įvertinti darbą ir pateikti tolimesnius nurodymus⁴⁰. 1737 m. Königseckas laiške minėjo, kad rūmų galerija dekoruojama pagal kunigaikštienės parinktą modelį⁴¹. O. Sanguškaitė-Radvilienė sprendavo ir dėl dailininkų darbų medžiagų. Pavyzdžiui, 1741 m. pareigūnas Christianas Carlas Meynas klausė kunigaikštienės, kokį pokostą naudoti tapytojui Jonui Vilkovskiu⁴². Be to, kanclerienė teikė ir manufaktūrų gaminių dekoru pavyzdžius. Kaip antai, tapytojas Johannas Gutlobe'as Küntzelmannas 1741 m. fajanso gaminius puošė pagal kunigaikštienės parinktus modelius⁴³.

Vis dėlto kunigaikštienė darė įtaką dailininkų kūrybai ne tik konkrečiais nurodymais. Svarbios turėjo būti ir bendriausios užsakovės nuostatos, jos reiklumas darbo kokybei. Meistrai tikriausiai orientavosi ir į individualų O. Sanguškaitės-Radvilienės meninį skonį. Galbūt būtent jis turėtas mintyje, kai 1733 m. Fischeris rašė, kad iš anksto jaučias malonumą „įsivaizduodamas pasitenkinimą, kurį pajus“ kunigaikštienė, pamaciusi, kaip įrengti Slavacineko rūmai⁴⁴. Žinoma, šis tekstas turėjo ir kitų konotacijų, visų pirma liudijo pavaldinio lojalumą savo šeiminkai. Siekis derintis prie didikų skonio buvo dažnai reiškiamas to laikotarpio dvaro meistrų laiškuose. Tai buvo įprastas nuolankumo retorikos motyvas. Jo kartojimą

38 1743 m. sausio 7 d. B. F. A. Quicko sutartis su O. Radvilene, Biala, AGAD, AR, dz. 23, teka 6, plik 1, p. 100. Darbas pagal kunigaikštienės eskizus minimas ir Johanno Rennerio sutartyje, žr. Euzebiusz Łopaciński, *op. cit.*, p. 36–37; Marija Matušakaitė, Trys Radvilų šeimos portretai, in: *Dailėtyra*, 1987, kn. 2, p. 100.

39 1730 m. gruodžio 14 d. M. Visniovskio sutartis su O. Radvilene, Biala, AGAD, AR, dz. 23, teka 5, plik 2, p. 349–350.

40 1736 m. lapkričio 21 d. O. Radvilienės nurodymai J. Deshombres'ui, Biala, LVIA, f. 1280, ap. 1, b. 1788, l. 686v.

41 1737 m. balandžio 22 d. Königsecko laiškas O. Radvilenei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 7127-I, p. 137.

42 1741 m. gegužės 15 d. K. Suzinovenės laiškas O. Radvilenei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 15413, p. 67–70; 1741 m. birželio 19 d. Ch. C. Meyno laiškas O. Radvilenei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 9503, p. 27–34.

43 1741 m. vasario 13 d. K. F. Machnickio laiškas O. Radvilenei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 9037, p. 241.

44 1733 m. spalio 8 d. (?) Fischerio laiškas O. Radvilenei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 3781, p. 34–36.

2. Palenkės Bialos Šv. Onos parapiinė bažnyčia. Vytauto Balčyčio nuotrauka.

skatino ir plačiai pripažinta meninio skonio reikšmė didikų įvaizdžiui. Tobulo skonio savininkės įvaizdį padėjo propaguoti ir O. Sanguškaitės-Radvilienės dvaro tarnautojai bei pareigūnai, naujai dekoruotus rūmų interjerus tapatindami su kunigaikštienės išmone ir jos iniciatyvomis. Antai Klara Suzinovicnė laiške informavo šeimininę, kad Palenkės Bialos rūmuose apsilankiusios kilmingos moterys, apžiūrėjusios kabinetą, niekaip negalėjo atsigerėti jo dailumu ir kunigaikštienės invencija⁴⁵. O. Sanguškaitės-Radvilienės aplinkos žmonės, dvaro tarnautojai, siekdami įsiteikti šeimininkei, sureikšmino jos dalyvavimą dekoruojant rezidencijas. Vis dėlto šie klientų ir valdinių vertinimai galėjo būti grįsti ir iš tiesų nemažu O. Sanguškaitės-Radvilienės aktyvumu dailininkams siūlant kūrybinius sprendimus⁴⁶.

Vertinant O. Sanguškaitės-Radvilienės mecenatystę svarbu atsižvelgti ne tik į jos dalyvavimą vykdant dailės užsakymus, bet ir į jos iniciatyvų mastą.

45 1741 m. gegužės 1 d. K. Suzinovicnės laiškas O. Radvilienei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 15413, p. 108.

46 Natūralu, kad, vykdant daugybę projektų, ne visais atvejais jos aktyvumas buvo vienodas. Karolina Stojek-Sawicka, tyrinėdama kunigaikštienės sakralinius užsakymus, taip pat pastebėjo, kad kunigaikštienės įsitraukimas į kūrybos procesą nebuvo visada tolygus: kanclerienė daugiau dėmesio skyrė kai kuriems objektams, pavyzdžiui, Palenkės Bialos Šv. Onos parapiinės bažnyčios atstatymo ir įrengimo darbams, bet į kitą veiklą, pavyzdžiui, šaričių bažnyčios įrengimą, per daug nesikišo. Mokslininkės nuomone, kunigaikštienė, vykdydama sakralinius užsakymus, nebuvo linkusi dailininkams siūlyti savo skonio ar kompozicinių sprendimų, žr. Karolina Stojek-Sawicka, *op. cit.*, p. 11, 20–21.

3. Palenkės Bialos Šv. Onos parapiinės bažnyčios interjero fragmentas. Vytauto Balčyčio nuotrauka.

Istoriografijoje jau buvo plačiai pagrįsta jos kaip manufaktūrų steigėjos reikšmė ir indėlis įrengiant Palenkės Bialos, Slavacineko, Varšuvos ir Nesvyžiaus rezidencijas⁴⁷. Kaip ir daugelis kitų Naujųjų laikų Europos aristokratių, kunigaikštienė, puoselėdama giminės vertybes ir siekdama pabrėžti jos senumą, didybę ir galią, inicijavo giminės narių portretų tapybą, užsakė ir naudojo genealoginius atvaizdus⁴⁸. O. Sanguškaitė-Radvilienė taip pat sukaupė vieną didžiausių įvairių žanrų paveikslių rinkinių XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁴⁹.

Reikšmingas buvo O. Sanguškaitės-Radvilienės indėlis puošiant giminės valdų bažnyčias⁵⁰. Ji parėmė Palenkės Bialos parapiinės bažnyčios (2, 3 il.) puošybos darbus⁵¹. Po 1738 m. gaisro, suniokojusio šventovės interjerą, kunigaikštienės dailininkai įrengė naujus altorius, sakyklą⁵². Atstatant ir puošiant bažnyčią dalyvavo geriausi, labiausiai patyrę dvaro dailininkai. Antai 1741 m. italas G. Fulchi'is tapė šv. Onos

47 Kunigaikštienėi valdant baigti kai kurie, dar jos situotinio Karolio Stanislovo po Šiaurės karo pradėti darbai Nesvyžiuje. Kanclerienė prisidėjo prie Nesvyžiaus rezidencijos įrengimo ir pritaikymo gyventi sūnui M. K. Radvilai Žuvelei. Jos iniciatyva kelis dešimtmečius vyko Palenkės Bialos rezidencijos pertvarkymai, Slavacineko ir Roskošo, Varšuvos rūmų statyba ir dekoravimas, žr. Euzebiusz Łopaciński, *op. cit.*, p. 27–47; Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 58–62, 69, 71–75, 172. Dvaro tapytojų, drožėjų darbai rezidencijoje taip pat minimi knygoje: *Lietuvos dailininkų žodynas*, p. 63, 106, 129, 177, 178, 229, 249, 263–264.

48 Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 123–125. O. Sanguškaitės-Radvilienės lobynuose saugoti jos tvarkomi ir siunčiami giminės narių portretai, genealogijų atvaizdai minimi lobynų inventoriuose, dvaro išlaidų dokumentuose, žr. 1733–1735 m. O. Radvilienės lobyno išduotų daiktų sąrašas, AGAD, AR, dz. 26, nr 260, p. 8; 1735 m. O. Radvilienės lobyno išduotų daiktų sąrašas, AGAD, AR, dz. 26, nr 267, p. 19; 1737–1738 m. O. Radvilienės dvaro išlaidos, AGAD, AR, dz. 26, nr 250, p. 16, 24. Giminės kreipdavosi į O. Sanguškaitę-Radvilienę, norėdami gauti šeimos narių portretų, žr. 1734 m. spalio 23 d. O. Radvilienės laiškas J. F. Sapiegai, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 624, p. 35–36. Tikriausiai O. Sanguškaitės-Radvilienės laikais sudarytame Radvilų moterų portretų sąrašas su jų biografijomis, kaip rodo antraštė, aprašomi salėje buvę portretai, žr. LVIA, f. 1280, ap. 1, b. 1788, l. 1120, 1120v.

49 Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 303–320, 351–352.

50 1722 m. O. Sanguškaitė-Radvilienė kontroliavo Nesvyžiaus Šv. Juozapo ir Šv. Magdalenos altorių įrengimą, žr. Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 87. Apie kitų bažnyčių įrangą ir dekoravimą žr.: Marija Matuškaitė, *op. cit.*, p. 100–101; Wanda Karkucińska, *op. cit.*, 76–91; Karolina Stojek-Sawicka, *op. cit.*, p. 7–22; *Lietuvos dailininkų žodynas*, p. 222.

51 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 8: *Województwo Lubelskie. Powiat Biała Podlaska*, redakcja i opracowanie Katarzyna Kolendo-Korczakowa et al., Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2006, p. 6–11; 1719–1722 m. kunigaikštienės iniciatyva atnaujinta Radvilų koplyčia, žr. Jarosław Pietrzak, Czarny orzel i św. Michał Archaniol jako psychopomposy. O symbolicznym znaczeniu malowideł w kaplicy tzw. Radziwiłłowskiej w kościele św. Anny w Białej Podlaskiej, in: *Miraże natury i architektury. Prace naukowe dedykowane profesorowi Tadeuszowi Bernatowiczowi*, pod redakcją Aliny Barczyk, Piotra Gryglewskiego, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021, p. 36.

52 Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 79–80; Karolina Stojek-Sawicka, *op. cit.*, p. 10–11. Apie skulptorių darbus bažnyčioje taip pat žr. Aistė Paliaušytė, Palenkės Bialos skulptorių veikla ir statusas XVIII a. ketvirtame–penktame dešimtmetyje, in: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai* (serija *Dailės istorijos studijos*, t. 2), sudarė Aistė Paliaušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 228–229. Duomenų apie dailininkų darbus Palenkės Bialos Šv. Onos ir kitų valdų bažnyčioje pateikta knygoje: *Lietuvos dailininkų žodynas*, p. 153, 156, 263–264. Išlikę su O. Sanguškaitės-Radvilienės iniciatyvomis siejami kūriniai Palenkės Bialos Šv. Onos bažnyčioje aprašyti knygoje: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 8, p. 10.

4. Palenkės Bialos parapiinės bažnyčios didžiojo altoriaus fragmentas su Giovanni'io de Fulchi'io paveikslu *Šv. Ona, pati trečioji*, 1741 m. Vytauto Balčyčio nuotrauka.

atvaizdą didžiajame altoriuje (4 il.)⁵³. Kondratas Venclavskis auksavo Rožinio koplyčios altorius⁵⁴. Drožėjas K. Maliavskis tikriausiai gamino ar taisė ciboriją⁵⁵. Iš Berlyno kilęs skulptorius B. F. A. Quickas (Kwikas) dalyvavo gaminant Šv. Juozapo altorių⁵⁶. O. Sanguškaitei-Radvilienei remiant, tikriausiai įrengti ir Palenkės Bialos

53 1741 m. gegužės 15 d. K. Suzinovenės laiškas O. Radvilienei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 15413, p. 67–70. Palenkės Bialos dailės kūrinių kataloge paveikslas įvardytas kaip nežinomo autoriaus XVIII a. antrojo ketvirčio kūrinys, žr. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 8, p. 10, il. 359.

54 1741 m. gegužės 15 d. K. Suzinovenės laiškas O. Radvilienei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 15413, p. 67–70. Apie kitus K. Maliavskio darbus Palenkės Bialos parapiėje bažnyčioje žr. *Lietuvos dailininkų žodynas*, p. 153.

55 1745 m. O. Radvilienės dvaro išlaidos, BNIA, f. 694, ap. 2, b. 10790, l. 11. 1741 m. K. Maliavskis taip pat gamino tikriausiai Šv. Onos bažnyčios paveikslų rėmus, žr. 1741 m. birželio 19 d. Ch. C. Meyno laiškas O. Radvilienei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 9503, p. 27–34. Apie kitus jo darbus bažnyčioje žr. *Lietuvos dailininkų žodynas*, p. 153.

56 Apie 1741 m. (?) O. Radvilienės dvaro išlaidos, BNIA, f. 694, ap. 2, b. 10754, l. 175v. Daugiau apie skulptorių darbus bažnyčioje žr. Aistė Paliušytė, Palenkės Bialos skulptorių veikla ir statusas, p. 228–229.

šaričių bažnyčios altoriai⁵⁷. Dvaro tapytojas J. Vilkovskis sukūrė šiai vienuolijai skirtą Švč. Mergelės Marijos Marijos Snieginės (lot. *Maioris*) atvaizdą⁵⁸. Kunigaikštienė suteikė paramą ir Palenkės Bialos pranciškonams reformatams, skyrė gipso neįvardytiems darbams bažnyčioje ar vienuolyne⁵⁹. 1726 m. O. Sanguškaitė-Radvilienė Vilniaus Lukiškių dominikonams siuntė paveikslą, kurį galbūt nutapė Fischeris⁶⁰. 1744 m. tikriausiai jos užsakymu skulptorius K. F. Lücke'as pagamino neįvardytam vyskupui skirtą krucifiksą⁶¹. Be to, O. Sanguškaitė-Radvilienė galimai inicijavo ir kai kurių unitų šventovių puošybos darbus⁶².

Pažymėtina, kad O. Sanguškaitė-Radvilienė ėmėsi ir memorialinių projektų⁶³. Pavyzdžiui, kanclerienės skulptorius Joachimas Zerske'as 1741 m. gamino akmens epitafiją su žmonių figūromis ir kitais motyvais⁶⁴. 1743 m. dar vieną antkapinę plokštę gamino iš Dresdeno atvykęs stalius Johannas Christophas Herras, vėliau ji patalpinta Palenkės Bialos pranciškonų reformatų bažnyčioje⁶⁵. 1744 m. neįvardytos paskirties epitafiją gamino ir dvaro skulptorius K. F. Lücke'as⁶⁶. O. Sanguškaitės-Radvilienės užsakyti memorialiniai paminklai buvo skirti tikriausiai šeimos nariams, jos valdų bažnyčioms, skirtingai nei jos sūnaus M. K. Radvilos Žuvelės finansuoti valstybės valdovų ir jų šeimos narių antkapiai Abiejų Tautų Respublikos didžiųjų miestų šventovėse⁶⁷.

57 Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 76, 78.

58 Šaltinyje nurodyta, kad atvaizdas skirtas „šaričių kopyčiai“, žr. 1737–1738 m. O. Radvilienės dvaro išlaidos, AGAD, AR, dz. 26, nr 250, p. 5, 11.

59 *Ibid.*, p. 24.

60 O. Radvilienės dvaro pareigūno Juozapo Antano Eysymonto laiške minimas iš Fischerio gautas paveikslas, nugabentas Vilniaus Lukiškių dominikonams, žr. 1726 m. gegužės 23 d. J. A. Eysymonto laiškas O. Radvilieni, Olyka, AGAD, AR, dz. 5, nr 3635-I, p. 40.

61 1744 m. O. Radvilienės dvaro išlaidos, LVIA, f. 459, ap. 1, b. 2491, l. 108v.

62 Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 80, 83, 89; Karolina Stojek-Sawicka, *op. cit.*, p. 14. Kanclerienė taip pat paaukojo puošmenų, skirtų kultiniams Lešnos ir Žyrovičių Švč. Mergelės Marijos paveikslams, žr. Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 85, 90, 91.

63 1723 m. karaliaus skulptoriui Jeanui-Josephui Vinache'ui užsakė galbūt situoktinio Karolio Stanislovo Radvilos antkapio modelį. Projektas nebuvo įgyvendintas, žr. Euzebiusz Lopaciński, *op. cit.*, p. 34; Jakub Sito, *op. cit.*, p. 212.

64 Epitafijos gaminimas minimas K. F. Machnickio 1741 m. raportuose, AGAD, AR, dz. 5, nr 9037, p. 237–359; Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 168. Mokslininkė spėjo, kad epitafija galėjo būti skirta pačiai kanclerieni.

65 *Lietuvos dailininkų žodynas*, p. 127.

66 1744 m. O. Radvilienės dvaro išlaidos, LVIA, f. 459, ap. 1, b. 2491, l. 123v. Galbūt tai ta pati epitafija, kurią gamino ir stalius J. Ch. Herras.

67 Apie M. K. Radvilos Žuvelės indėlį, finansuojant Mykolo Kaributo Višnioveckio ir Jono Sobieskio antkapinius paminklus Vavelio katedroje, apie Jono Sobieskio motinos Teofilės ir brolio Morkaus antkapių atstatymą Žulkvės dominikonų bažnyčioje, Jono Sobieskio anūkės Marijos Karolinos de Bouillon antkapį Varšuvos sakramenticiečių bažnyčioje žr. Marianna Banacka, *Biskup Andrzej Stanisław Kostka Żaluzki i jego inicjatywy artystyczne*, Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2001, p. 144–147; Jarosław Pietrzak, *Dziedzic królewskiej purpury. Słowo i obraz w propagandowych działaniach Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybenki“ względem przejęcia dziedzictwa Sobieskich*, in: *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*, 2016, Nr. 14 (3), p. 110, 117–119.

Apibendrinant O. Sanguškaitės-Radvilienės paramą dailininkams ir jos dailės užsakymus, galima pažymėti, kad kunigaikštienės iniciatyvos turėjo ilgalaikį poveikį giminės mecenatystės tradicijai. Kanclerienė mokė sūnų Mykolą Kazimierą konkuruoti dėl meistrų su kitais didikais⁶⁸. Motina perleisdavo vaikams savo dailininkus ir aprūpindavo juos savo meistrų kūriniais, taip pat organizavo sūnų valdinių mokymą pas savo dvaro profesionalus⁶⁹. Motinos pavyzdys galėjo padėti susiformuoti ir sūnų mecenatystės strategijoms, ypač Jeronimo Florijono, kuris, kaip ir motina, ilgą laiką vykdė užsieniečių dailininkų paieškas užsienyje. Taip pat abu sūnūs, kaip ir motina, vykdė platų dailininkų mokymą savo dvaruose. Jie taip pat siekė įdarbinti universalius meistrus, dailininkams patikėdavo įvairių užduočių, jiems pavesdavo dirbtuvių vadovų, valdinių mokytojų funkcijas⁷⁰. Galiausiai nemaža dalis O. Sanguškaitės-Radvilienės dailininkų po jos mirties, kai kurie jų ne vieną dešimtmetį, dirbo kunigaikštienės sūnams⁷¹.

O. Sanguškaitės-Radvilienės iniciatyvos svarbios ne tik giminės mecenatystės tradicijai ir jos dvaro dailės raidai. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, plečiantis prabangos prekių vartojimui, prekiauta kunigaikštienės manufaktūrų gaminiiais, pagamintais ir dekoruotais dvaro tapytojų, raižytojų ir skulptorių. Šie daiktai patekdavo pas kitus aristokratus, vienuolių atstovus, puošė dvarus ir bažnyčias⁷². Manufaktūrų gaminius ir kitus savo meistrų kūrinius O. Sanguškaitė-Radvilienė dovanodavo kitiems aristokratams⁷³. Kanclerienės dvaro dailės kūrinių prestižą atskleidžia vienas Fischerio laiške minėtas atvejis. Tapytojas rašė pagaminęs paravanus didžiajam įždininkui J. F. Sapiegai. Fischeris minėjo, kad J. F. Sapiega

68 1727 m. lapkričio 3 d. O. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Biala, BNIA, f. 694, ap. 7, b. 8, p. 47; Bożena Popiołek, *op. cit.*, p. 492.

69 Pvz., Palenkės Bialos fajanso manufaktūroje buvo apmokyti M. K. Radvilos Žuvelės valdiniai Jonas Krupičius ir Motiejus Kručkovskis, žr. 1741 m. rugpjūčio 22 d. J. Krupičiaus ir M. Kručkovskio priesaika, Biala, AGAD, AR, dz. 23, teka 5, plik 2, p. 440. M. K. Radvilos Žuvelės tapytojais Stanislovas Mikolajevskis ir Kazimieras Liutnickis mokėsi pas O. Radvilienės meistrus Palenkės Bialoje (*Lietuvos dailininkų žodynas*, p. 169, 186). Apie O. Sanguškaitės-Radvilienės dailininkų darbus sūnams žr. 1719–1761 m. M. K. Radvilos Žuvelės dienoraščio kopija, AGAD, AR, dz. 6, Nr. II–80a, p. 1139; 1741–1743 m. O. Radvilienės dvaro išlaidos, BNIA, f. 694, ap. 2, b. 10784, l. 17v; 1732 m. O. Radvilienės lobyno inventorius, AGAD, AR, dz. 26, nr 224, p. 38.

70 O. Sanguškaitė-Radvilienė pirmoji tarp XVIII a. giminės atstovų skyrė naujas tapytojų ir skulptorių pareigas manufaktūrose ir dirbtuvėse, jie dirbo gaminių projektuotojais, dekoratoriais, darbų prižiūrėtojais ir mokytojais.

71 Dalis O. Sanguškaitės-Radvilienės dailininkų, pavyzdžiui, skulptorius K. F. Lücke'as, fajanso tapytojas J. G. Küntzelmannas, dirbo sūnams dar jai gyvai esant. Po kanclerienės mirties didžiausia jos pakviestų ir dvare išugdytų dailininkų dalis kartu su Palenkės Bialos valdomis perėjo Jeronimui Florijonui, o šiam mirus – Mykolui Kazimierui. Kai kurie O. Sanguškaitės-Radvilienės samdyti dailininkai ir jų palikuonys tęsė savo veiklą ir XVIII a. antroje pusėje Nesvyžiuje, kunigaikštienės vaikaitčio K. S. Radvilos dvare.

72 Apie prekybą manufaktūrų gaminiiais žr. Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 126. Manufaktūrų dirbinių gaminimas kitiems vartotojams, pavyzdžiui, jėzuitams, kitų didikų valdų bažnyčioms, minimas J. F. Bachstro mo laiškuose, AGAD, AR, dz. 5, nr 260.

73 Bożena Popiołek, *op. cit.*, p. 372.

norėjo nusipirkti dar kelis tapytojo dekoruotus paravonus, bet meistras atsisakė parduoti, nes, jo žodžiais tariant, „Jūsų Prakilnybės manufaktūrose mes dirbame ne už pinigus, bet Jūsų Prakilnybės malonumui“⁷⁴. Fischeris taip pat pažymėjo, kad J. F. Sapiega ketino prašyti O. Sanguškaitės-Radvilienės leidimo. Matyt, jį gavo, nes kiek vėliau rašytame laiške Fischeris patvirtino perdavęs J. F. Sapiegai paravonus, kuriais jis buvęs labai patenkintas⁷⁵. Taigi dvaro šaltiniai liudija kanclerienės meistrų gaminių patrauklumą to meto aristokratams. Nors tikslų duomenų apie didikės dailininkų ir amatininkų kūrinių sklaidą neišliko, tikėtina, kad kanclerienės dvaras galėjo būti svarbus vietinės diduomenės meninio skonio formavimo centras ir daryti įtaką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvarų dailei.

Pranciškos Uršulės Radvilienės ir kitų giminės moterų indėlis

Viena ryškių laikotarpio giminės moterų buvo dramų autorė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės žmona Pranciška Uršulė Višnioveckytė-Radvilienė (1703–1753) (5 il.). Apie jos kontaktus su dailininkais išlikę palyginti nedaug duomenų. Žinoma, kad P. U. Višnioveckytė-Radvilienė turėjo savo atskirą nedidelį, jos ir vaikų poreikiams skirtą dvarą, jam kurį laiką priklausė ir drožėjas⁷⁶. Išliko ir daugiau liudijimų apie Pranciškos Uršulės ryšius su dailininkais. Tikėtina, kad daugiausia kontaktų ji turėjo su sutuoktinio pasamdytais dailininkais, bet galėjo bendrauti ir su O. Sanguškaitės-Radvilienės dvaro meistras⁷⁷. Pranciška Uršulė tikriausiai kontaktavo su dailininkais, kai buvo kuriama jos draminių kūrinių scenografija ir kai vykdyti Nesvyžiaus rezidencijos įrengimo darbai⁷⁸. Reziduodama pilyje sutuoktiniui išvykus, jį ir anytą informuodavo apie čia dirbusius dailininkus⁷⁹. Įrengiant rezidencijas galėjo būti svarbios asmeninės Pranciškos Uršulės iniciatyvos. 1726 m. laiške ji minėjo įsakiusi tapyti lubas ir jau pati parinkusi tam darbui tapytoją⁸⁰. 1728 m. rašė atvykusi į Nesvyžių

74 1731 m. kovo 3 d. Fischerio laiškas O. Radvilienei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 3781, p. 5–8.

75 1731 m. balandžio 11 d. (?) Fischerio laiškas O. Radvilienei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 3781, p. 10–13.

76 Bożena Popiołek, *op. cit.*, p. 533.

77 Apie Pranciškos Uršulės amatininkų paieškas, jos ir meistrų kontaktus žr.: 1735 m. liepos 27 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 660, p. 188; 1735 m. rugpjūčio 4 d. P. U. Radvilienės laiškas O. Radvilienei, Nesvyžius, *Ibid.*, p. 195; 1735 m. gruodžio 24 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, *Ibid.*, p. 226–228; 1732 m. vasario 6 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Lachva, AGAD, AR, dz. 4, nr 661, p. 6–7.

78 1750 m. gruodžio 14 d. Jokūbo Fryčynskio laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 5, nr 3902-1, p. 21; Bożena Popiołek, *op. cit.*, p. 536.

79 1737 m. spalio 28 d. P. U. Radvilienės laiškas O. Radvilienei, Myrius, AGAD, AR, dz. 4, nr 661, p. 53; 1748 m. birželio 6 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 664, p. 191–193; 1726 m. spalio 12 d. P. U. Radvilienės laiškas O. Radvilienei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 657, p. 201–203.

80 AGAD, AR, dz. 4, nr 669, p. 13; 1726 m. spalio 18 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, AGAD, AR, dz. 4, nr 657, p. 205–207.

ir pamačiusi labai dailiai dekoruotus rezidencijos prieškambarius, puoštus tapytais apmušalais, kurių dar daugiau siūlė atsigabenti iš Naugarduko⁸¹. Kunigaikštienė galėjo dalyvauti įrengiant ir mažesnes rezidencijas: 1742 m. laiške prašė sutuoktinio rezidenciją Dyampolio dvare leisti statyti pagal jos pačios skonį⁸². M. K. Radvila Žuvelė bent kartais perduodavo iniciatyvą žmonai: 1746 m. pranešė, kad, dekoruodami interjerus, tapytojai turi laikytis sutuoktinės nurodymų⁸³. Pranciška Uršulė taip pat dalyvavo kontroliuojant šventovių puošybos projektų įgyvendinimą. 1752 m. pranešė M. K. Radvilai Žuvelei apie sėkmingai vykdomus darbus Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčios fundatorių koplyčioje ir kitose šventovės erdvėse⁸⁴.

Pranciška Uršulė dalyvavo ir organizuojant šeimos iškilmes. Kai kurios jų, tikėtina, vyko pagal kunigaikštienės scenarijų. Pavyzdžiui, P. U. Višnioveckytė-Radvilienė padėjo organizuoti iškilmes, skirtas našlės motinos Teofilės Višnioveckienės įšventinimui į vienuoles. Renginio dalyvis dominikonų provincijolas Aniolas Polikovskis rašė, kad šia proga Lvovo dominikonų bažnyčia buvo papuosta pagal P. U. Višnioveckytės-Radvilienės ir Veronikos Jablonovskos sumanymą. Šventovės puošyba buvusi ypač išradinga, visur išlaikytos harmoningos proporcijos ir simetrija⁸⁵. Pranciška Uršulė taip pat padėjo organizuoti anytos O. Sanguškaitės-Radvilienės laidotuvių ceremonijas. M. K. Radvila Žuvelė tam žmonai suteikė nemažai veiklos laisvių⁸⁶. Pranciška Uršulė dalyvavo šia proga puošiant Myriaus bažnyčią, įrengiant ten katafalką⁸⁷. Tikėtina, kad Pranciškos Uršulės vaidmuo organizuojant anytos iškilmes pirmiausia buvo organizacinis ir koordinuojantis⁸⁸. Visgi tikriausiai ji teikė ir savo kūrybinių siūlymų. Laiškuose pabrėžė savo

81 1728 m. gruodžio 16 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 658, p. 180–181.

82 1742 m. rugsėjo 21 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Zaturja, AGAD, AR, dz. 4, nr 663, p. 99–102.

83 1746 m. gruodžio 21 d. M. K. Radvilos Žuvelės nurodymai („Punkta...“), Žyrovčiai, AGAD, AR, dz. 29, nr 5, p. 350.

84 1752 m. birželio 9 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 665, p. 236–238; 1752 m. birželio 25 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, *Ibid.*, p. 242–244; 1752 m. liepos 2 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 665, p. 246–248, 249.

85 Tadeusz Bernatowicz, „Akt bardzo rzadko praktykowany“. Uroczystość obłóczyn księżnej Teofli z Leszczyńskich Wiśniowieckiej w Lwowie, in: *Polska i Europa w dobie nowożytnej*, prace dedykowane Profesorowi Juliuszowi A. Chrościckiemu, red. Tadeusz Bernatowicz et al., Warszawa: Zamek Królewski, 2009, p. 325–332; Michał Kuran, Tryumf Taidy ogłoszony: o diariuszu obłóczyn u dominikanek lwowskich księżnej Teofli Wiśniowieckiej w 1753 roku, in: *Tematy i Konteksty*, 2014, Nr. 4 (9), p. 268–290.

86 Hanna Osiecka-Samsonowicz, *op. cit.*, p. 388.

87 Juliusz A. Chrościcki, *op. cit.*, p. 213, 281–282; Hanna Osiecka-Samsonowicz, *op. cit.*, p. 388.

88 Pranciška Uršulė 1747 m. laiškuose minėjo įvairius iškilnių organizavimo darbus. Rašė apie iškilnių audinius, žvakes, fakelus, žr. 1747 m. P. U. Radvilienės laiška M. K. Radvilai Žuvelei, AGAD, AR, dz. 4, nr 664, p. 78–174. H. Osiecka-Samsonowicz rašė, kad nors P. U. Višnioveckytė-Radvilienė ir siūlė dekoravimo idėjas, bet nebuvo nei idėjinės programos, nei konkrečių kompozicinių sprendimų iniciatorė, žr. Hanns Osiecka-Samsonowicz, *op. cit.*, p. 392–393.

5. Pranciškos Uršulės Radvilienės portretas, po 1744 m. Maciejaus Radziwiłło kolekcija.

iniciatyvų svarbą. Kartą sutuoktiniui minėjo, kad O. Sanguškaitės-Radvilienės *castrum doloris* suprojektuotas pagal jos pačios idėją (pranc. *mon idée*)⁸⁹. Pranciška Uršulė tapatinosi su šiuo projektu, laiške akcentavo individualų emocinį savo iniciatyvų pagrindą – meilę ir dėkingumą anytai⁹⁰. Vis dėlto iškilnių dekoravimo idėjas ji derino ir su savo vyru. Siuntė jam įvertinti katafalko projekto piešinį⁹¹. Organizuojant iškilmes, Pranciškos Uršulės vaidmuo skyrėsi nuo sutuoktinio. M. K. Radvila Žuvelelė dosniai finansavo ceremonijas, skyrė lėšų ne tik artimiausių

89 1747 m. sausio 15 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 664, p. 92–94. Nesvyžiaus *castrum doloris* programos autorius tikriausiai buvo jėzuitas Kazimieras Giedroyčius Juraha, žr. Juliusz A Chrościcki, O antykizujących pogrzebach Radziwiłłów, in: *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, p. 256, 265; Hanna Osiecka-Samsonowicz, *op. cit.*, p. 392.

90 1747 m. sausio 15 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 664, p. 92–94. Laiške Pranciška Uršulė didžiąsai puikiai pavykusi katafalku. Jį vadino nepaprastai didingu. Siūle Naugarduko vaivadienei Barborai Pranciškai Zavišaitei-Radvilieni katafalką panaudoti jos sutuoktinio Mykolo Faustino, mirusio 1746 m., laidotuvių iškilimėms.

91 1747 m. sausio 15 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 664, p. 92–94.

šeimos narių, bet ir karaliaus Jono Sobieskio sūnaus Jokūbo egzekvijoms⁹². Visgi nėra išlikę duomenų apie tai, kad jis būtų reikšmingai prisidėjęs prie iškilmių programų ar jų dekoro sumanymo⁹³. Nors duomenys apie abiejų situoktinių reikšmę rengiant iškilmes yra fragmentiški, visgi tikėtina, kad Pranciška Uršulė galėjo daryti didesnę įtaką dekoruojant kai kuriuos ceremonialus.

Pranciškos Uršulės įtaką įvairiuose erdvių ir daiktų dekoravimo projektuose galėjo lemti ir jos išsilavinimas, ir individualūs pomėgiai⁹⁴. Moteris pati piešė ir tapė. Viename laišku M. K. Radvilai Žuvelei užsiminė, kad situoktinio ilgesį jai padeda numalšinti tik „mintys ir teptukas“, tuomet ji siuntė ir šių savo užsiėmimų įrodymą – mažą emblema⁹⁵. Apie kunigaikštienės meninius pomėgius yra užsiminęs ir neįvardytas M. K. Radvilos Žuvelės vaikų gubernieris. Rankraštyje, skirtame naujiems jo siūlomiems mokymo metodams, jis pažymėjo piešimo svarbą vaikų ugdymui, teigė, kad šis užsiėmimas gali būti labai naudingas, ką esą rodo ir kunigaikštienės Pranciškos Uršulės pavyzdys⁹⁶. Toliau tame pačiame tekste autorius siūlė mažųjų kunigaikščių lavinimui pasitelkti ne tik dvaro tapytojo, bet ir Pranciškos Uršulės patirtį, tikriausiai vėl turėdamas mintyje jos pačios kaip mėgėjos piešimą⁹⁷. Kunigaikštienės išmonė, inteligencija ir meno pomėgis galėjo būti svarbūs tiek organizuojant šeimos iškilmes, tiek bendraujant su jų dekoracijas gaminusiais ir kitas užduotis rezidencijose atlikusiais meistras.

Taip pat reikėtų pabrėžti, kad Pranciškos Uršulės išsilavinimas ir dailės praktikos nebuvo išimtinės, bet atitiko bendras Apšvietos laikotarpio kultūros

92 Aleksandra Skrzypietz, Maria Karolina de Bouillon i jej kontakty z Radziwiłłami, in: *Radziwiłłowie: obrazy literackie, biografie, świadectwa historyczne*, red. Krzysztof Stępnik, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003, p. 376–377; Jarosław Pietrzak, Dziedzic królewskiej purpury, p. 112; Hanna Osiecka-Samsonowicz, *op. cit.*, p. 370–371.

93 Iškilmių dekoro ikonografinės programos yra patikėjęs kurti dvasininkams. 1743 m. Žulkvės Šv. Lauryno bažnyčioje vykusią Jokūbo Sobieskio iškilmių dekoro programos autorius – išsilavinęs abatas Jerzy'is Mocki'is: Juliusz A. Chrościcki, O antykirizujących pogrzebach Radziwiłłów, p. 261; Hanna Osiecka-Samsonowicz, *op. cit.*, p. 371, 381, 392. Apie M. K. Radvilos Žuvelės įtaką užsakomų kūrinių turiniui ir formai žr. Hanna Osiecka-Samsonowicz, *op. cit.*, p. 387; Tadeusz Bernatowicz, *Mitra i buława: królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697–1763)*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, p. 111.

94 Barbara Judkowiak, *Franciszka Urszula Radziwiłłowa – w poszukiwaniu własnego głosu*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2013, p. 15–28. P. U. Radvilienės domėjimasi daile netiesiogiai liudija ir jos drama *Iš akių gimsta meilė*, kurioje veikia tapytojas ir kurioje kalbama apie atvaizdo įtaigą, žr. Helmutas Šabasevičius, Dailininkas ir jo kūrybos vertintojas XVIII a. Lietuvoje. Uršulės Radvilienės komedijos „Iš akių gimsta meilė“ studijos, in: *Istorija ir elitinės kultūros teigtys* (serija *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 14), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, p. 99–104.

95 Kaip nuolanki žmona už emblemos netobulumą Pranciška Uršulė situoktinio atsiprašė, žr. [be metų] rugpjūčio 22 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Kareličai, AGAD, AR, dz. 4, nr 669, p. 13.

96 1738 m. (?) Naujų mokymo metodų santrauka, AGAD, AR, dz. 11, nr 164, p. 1a–13a.

97 *Ibid.*

tendencijas. To meto edukacinėje literatūroje buvo svarstoma piešimo nauda ugdant vaikus. Vienas įtakingiausių savo meto teoretikų François Fénelonas (1651–1715), kurio knygos saugotos ir Radvilų bibliotekoje, pabrėžė tapybos taisyklių pažinimo naudą mergaičių ugdymui, jų dvasiniam tobulėjimui⁹⁸. Pranciškos Uršulės ir jos dukrų kartose galima įžvelgti piešimo svarbos pripažinimą, galbūt ir augantį šios veiklos prestižą. Piešė ne tik Pranciška Uršulė, bet ir M. K. Radvilos Žuvelės antroji žmona Ona Liudvika⁹⁹. Dar daugiau mėgėjų kūrybos atvejų žinoma tarp Vetinų laikų Radvilienių dukrų ir anūkių¹⁰⁰. Piešimo, tapybos praktikos lavino supratimą apie meną, leido joms kompetentingiau dalyvauti užsakyuose.

Vis dėlto reikėtų daugiau duomenų šioms prielaidoms patvirtinti. Apie Vetinų laikų Radvilienių ir Radvilaičių indėlį vykdant meno projektus žinoma labai nedaug. Plačiausiai paliudytas jų tarpininkavimas kitiems šeimos nariams. Antai antroji M. K. Radvilos Žuvelės žmona Ona Liudvika Mycelska-Radvilienė (1729–1771) laiškuose informavo sutuoktinį apie Nesvyžiaus ir Albos rezidencijose vykdytus darbus¹⁰¹. Šaltiniuose minimas ir tapytojų darbas interjeruose pagal O. L. Mycelskos-Radvilienės nurodymus jau po sutuoktinio mirties¹⁰². Žmonos kartais patardavo sutuoktiniams ir renkantis dailininkus. Antai Jeronimo Florijono žmona Magdalena Čapska siūlė sutuoktiniui pasamdyti Varšuvoje įsikūrusį tapytoją italą Giovanni'į Batista'ą Internari'į, kuris, jos nuomone, esąs daug geresnis už karaliaus tapytoją Marcelo'ą Bacciarrelį¹⁰³.

98 François de Fénelon, *Éducation des filles*, Paris: P. Aubouin, 1687, p. 250–252. Prieiga per internetą: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8623315h/f5.item>. Šios knygos vėlesnis leidimas (*L'éducation des filles par Solignac*, Amsterdam, 1703) minimas Pranciškos Uršulės knygų kataloge, žr. 1751 m. vasario 16 d., AGAD, AR, dz. 35, nr 24, p. 6.

99 M. K. Radvilos Žuvelės tikinėje knygoje minimi „kunigaikštienės piešiniai“, žr. 1754 m. atmininė *Wobbe (Pro memoria JM panu Wobbemu...)*, AGAD, AR, dz. 29, nr 7, p. 716. O. L. Radvilienė savo piešimą mini ir viename laišku, žr. 1754 m. birželio 15 d. O. L. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 613, p. 14–17.

100 Aistė Paliušytė, Apie dailės kūrinių autorystės reikšmę XVIII a. Radvilų dvare, in: *Menotyra*, 2018, Nr. 4 (25), p. 282, 286–287.

101 Bernadetta Manyś, Radości i troski Anny z Mycielskich Radziwiłłowej w listach do męża Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki“, in: *Kobiece kręgi korepondencyjne w XVII–XIX wieku*, red. Bożena Popiolek, Urszula Kicińska, Agnieszka Słaby, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2016, p. 184.

102 M. K. Radvilos Žuvelės ūkinėje knygoje, 1753 m. lapkričio 21 d. įrašė, minimi jos nurodymu Nesvyžiaus rezidencijoje vykę darbai, žr. AGAD, AR, dz. 29, nr 11, p. 217. Apie O. L. Radvilienės veiklą ir įtaką po M. K. Radvilos Žuvelės mirties žr. Bernadetta Manyś, Paulina Grobelna-Mazurek, Uczucia, emocje i postawy życiowe Anny z Mycielskich Radziwiłłowej w świetle jej listów: Przyczynek do badań nad kobietami z kręgów magnackich Wielkiego Księstwa Litewskiego, in: *Zapiski Historyczne*, 2019, t. 84, sąs. 3, p. 63.

103 M. Radvilienės laiškas J. F. Radvilai, [be datos] (tikriausiai jau po skyrybų, ne anksčiau kaip 1756 m.), žr. *Gdybym Cię, moje Serce, za męża nie miała żyć bym nie mogła: listy Magdaleny z Czapskich do Hieronima Florianiana Radziwiłła z lat 1744–1759*, wstęp i oprac. Iwona Maciejewska i Katarzyna Zawilska, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2016, p. 290.

O. Sanguškaitės-Radvilienės dukterys dažnai talkininkaudavo motinai. Po santuokų apsigyvenusios Abiejų Tautų Respublikos ar kitų kraštų miestuose, informuodavo motiną apie ten parduodamas prekes, kartais ir apie paveikslus, ieškodavo meistrų. Pavyzdžiui, Teklė Rožė Radvilaitė ieškojo meistrų Dresdene, kur įsikūrė po santuokos su Flemingu¹⁰⁴. Viena vyresniųjų O. Sanguškaitės-Radvilienės dukrų, kanclerio J. F. Sapiegos žmona Konstancija Pranciška (1697–1756), tarpininkavo motinai Gdanske, kai buvo vykdomas jos portreto užsakymas. Viename laišku dukra pranešė motinai, kad portretas puikiai nutapytas ir kad juo domisi kiti didikai¹⁰⁵. Susidomėjimas O. Sanguškaitės-Radvilienės atvaizdu buvo toks didelis, kad tai paskatino tapytoją pakelti kūrinio kainą iki 65 dukatų, nors tiek nekainavo nė vienas ankstesnis jo paveikslas. Dukra veikė pirmiausia tik kaip pasyvi informatorė. Vis dėlto, pranešdama apie kūrinio sukeltą ažiotažą, tikriausiai ne tik pradžiugino motiną, bet galbūt ir formavo jos nuomonę apie paveikslą bei jo autorių. O. Sanguškaitė-Radvilienė kurį laiką, išvykusi iš Palenkės Bialos, Konstancijai Pranciškai patikėjo ir šios rezidencijos priežiūrą. Apstojusi Palenkės Bialoje Konstancija Pranciška rašė motinai apie ten vykusius darbus ir juos vertino¹⁰⁶. Pranešė apie dailininkų darbus pilyje, kartą paminėjo ir dailiai dekoruotą kabinetą bei kunišką kambarį¹⁰⁷.

Dukra išskyrė kuniško stiliaus patalpą neatsitiktinai. O. Sanguškaitė-Radvilienė buvo viena iš įtakingiausių madingo *chinoiserie* stiliaus mėgėjų. Nors dalis jos dvaro tapytojų plačiai taikė šį stilių interjerų ir baldų dekorui, bet kunigaikštienė, matyt, siekė įsigyti ir Rytuose sukurtų originalų. Apie jų galimybes nusipirkti Vilniuje kunigaikštienė informavo čia rezidavusi jauniausia jos dukra, Lietuvos artilerijos generolo Kazimiero Leono Sapiegos žmona Karolina Teresė (1707–1765)¹⁰⁸.

Šios ir kitos O. Sanguškaitės-Radvilienės dukros taip pat tarpininkavo ir savo sutuoktinių dvaruose. Pavyzdžiui, Karolina Teresė Radvilaitė-Jablonovska (1707–1765)

¹⁰⁴ Motinai rašė apie tai, kaip sunku čia rasti lakavimo meistrą. Šie meistrai buvo paklausūs tarp tuometinių Europos aristokratų, plito lakavimo technikų taikymas interjerų puošyboje, baldų dekore, žr. 1728 m. laiškas motinai, AGAD, AR, dz. 5, nr 3788-3, p. 20. Plačiau apie jos gyvenimą Dresdene žr. Agnieszka Słaby, Tekla Róża z Radziwiłłów Flemmingowa – między Dreznem a Warszawą, in: *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. Agata Ročko, Magdalena Górska, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2017, p. 41–58.

¹⁰⁵ 1722 m. rugpjūčio 22 d., po 1722 m. rugpjūčio 29 d. K. P. Radvilaitės-Sapiegienės laiškas O. Radvilienei, Gdanskas, AGAD, AR, dz. 5, nr 13899-II, p. 36–44, 50–53; Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 122. Dukra pranešė, kad tam pačiam tapytojui portretą užsakė ir neįvardytas kardininkas, o jo motina, nors buvo ligota ir sunkiai judėjo, taip pat atvyko apžiūrėti portreto. Vėliau dukra rašė iš tapytojo gavusi 4 paveikslus ir pasirūpino jų gabenimu į Palenkės Bialą, žr. 1722 m. rugsėjo 18 d. K. P. Radvilaitės-Sapiegienės laiškas O. Radvilienei, Čluchovas, AGAD, AR, dz. 5, nr 13889-II, p. 58–59.

¹⁰⁶ Bożena Popiołek, *op. cit.*, p. 422.

¹⁰⁷ 1726 m. lapkričio 21 d. K. P. Radvilaitės-Sapiegienės laiškas O. Radvilienei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 13899-III, p. 79–81; Wanda Karkucińska, *op. cit.*, p. 59, 120.

¹⁰⁸ 1732 m. liepos 13 d. K. T. Radvilaitės-Sapiegienės laiškas O. Radvilienei, Vilnius, AGAD, AR, dz. 5, nr 13898-III, p. 63–66.

talkino įrengiant šeimos rūmų interjerus¹⁰⁹. Tikėtina, kad O. Sangiuškaitės-Radvilienės dukros galėjo ir pačios inicijuoti užsakymus. Vis dėlto išlikę duomenys daugiausiai liudija moterų užsakytus ar joms skirtus nedidelio mastelio dailės kūrinius. Pavyzdžiui, J. F. Sapiegos pareigūno laiškuose minimas Jano Fryderyko Mylijaus raižomas Konstancijos Pranciškos Radvilaitės-Sapiegienės bibliotekai skirtas ekslibrisas, kurio kompozicijos centre – moters kilmę liudijantis Radvilų erelis¹¹⁰. Taip pat išliko vėlesnių šaltinių apie jau našlės K. P. Radvilaitės-Sapiegienės paramą meistrams. Nors daugiausia žinoma apie tuomet moters mokėjimus įvairių specialybių amatininkams, bet paliudyta ir jos apmokėta tapytojo mokinio Bazilijaus kelionė iš Kodenio į Kamianecą¹¹¹.

Galima manyti, kad viena aktyvesnių Radvilų giminės užsakovių buvo ir O. Sanguškaitės-Radvilienės dukra Teklė Rožė (1707–1747), ištekėjusi tris kartus ir du kartus tapusi našle. Išliko šiek tiek duomenų apie jos, ištekėjusios už Jokūbo Henriko Flemingo (1667–1728), tarpininkavimą motinai, meistrų paiešką tuometinėje sutuoktinių gyvenimo vietoje – Dresdene ir savarankiškus užsakymus, jau mirus sutuoktiniui J. H. Flemingui. Po jo mirties, 1730 m. Teklė Rožė Radvilaitė užsakė didelio formato portretą garsiam portreto meistrui, Prūsijos karaliui ir diduomenei dirbusiam tapytojui Antoine'ui Pensne (1683–1757). Per tarpininkus Berlyne sumokėjo jam gana stambią sumą – 400 reichstalerių (*Risdal*)¹¹². Taip pat po vyro J. H. Flemingo mirties su karaliaus rūmų tapytoju Johannu Christianu Richteriu atsiskaitė už trimečio sūnaus Karolio puskarietės dekoravimą¹¹³. Tapytojas gaminio panelius nudažė brangiu cinoberiu, lasiravo florentietišku laku, juos ir aukščiau esančius drožinius paauksavo, greičiausiai puskarietės korpuse nutapė ir neįvardytą atvaizdą. Važiuoکلę taip pat nudažė cinoberiu, virš jos auksavo dro-

109 Andrzej Betlej, *op. cit.*, p. 200. Taip pat J. F. Sapiega kuriam laikui buvo patikėjęs ir rūmų priežiūrą K. P. Radvilaitėi-Sapiegienei, žr. Bożena Popiolek, *op. cit.*, p. 439.

110 1741 m. kovo 18 d. J. Kneüselio laiškas J. F. Sapiegai, Varšuva, AGAD, AR, dz. 5, nr 6891-1, p. 48–50; 1741 m. balandžio 29 d. Liudvikos Kneüsel (*Kneyszłowa*) laiškas K. P. Radvilaitėi-Sapiegienei, Varšuva, *Ibid.*, p. 59; 1741 m. balandžio 29 d. J. Kneüselio laiškas J. F. Sapiegai, Varšuva, *Ibid.*, p. 60–62. Ekslibrio atspaudų išliko Lietuvos ir Lenkijos muziejuose, žr. Alma Braziūnienė, Radvilų bibliotekos XVI–XVIII a., in: *Radvilos. Kunigaikščių istorija ir paveldas*, kn. 1, sudarytojai Vydas Dolinskas, Gintarė Džiaugytė, Rita Lelekauskaitė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2020, p. 526. Prieiga per internetą: <https://mnk.pl/fotogalerie/ekslibrisy-dawne> [žiūrėta 2022 01 20]. Tai ne vienintelis žinomas Radvilų moterų bibliotekos ekslibris. Išlikęs ir Uršulės Pranciškos bibliotekos knygų ženklas su jungtiniu Višniovečių ir Radvilų herbu, žr. Alma Braziūnienė, *op. cit.*, p. 518. Yra duomenų ir apie kitus smulkius moterų užsakymus. Pavyzdžiui, tikriausiai M. Radvilienės išdo išlaidų sąrašė minimas atlyginimas, sumokėtas drožėjui už šeimos herbo raižymą ant kaulinės sidabruotos tabakinės, žr. 1747 m. (?) M. Radvilienės (?) išlaidos, Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór Zygmunta Glogera, 29/678/0/2/346, p. 80.

111 1754 m. rugpjūčio 25 d. K. P. Radvilaitės-Sapiegienės kvitas, LVIA, f. 459, ap. 1, b. 198, p. 118.

112 1730 m. velionio J. H. Flemingo turto administravimo sąskaitos, AGAD, AR, dz. 10, nr 374, p. 7, 96.

113 1729 m. velionio J. H. Flemingo turto administravimo sąskaitos, AGAD, AR, dz. 10, nr 372, p. 3, 46.

žinius, atramas ir bumbulus. Šis užsakymas liudijo T. R. Radvilaitės norą sukurti prabangų, meistriškai dekoruotą ir jaunojo grafo statusą reprezentuojantį daiktą.

Vėliau, ištekęjusi už Mykolo Servaco Višnioveckio, Teklė Rožė dalyvavo ir vykdant stambesnio masto užsakymus, tarpininkavo įrengiant Višniovecio rūmus¹¹⁴. Nors duomenų apie Teklės Rožės užsakymus išlikę palyginti nedaug, tikėtina, kad ji galėjo turėti žymiai daugiau kontaktų su dailininkais ir užsakyti žymiai daugiau kūriniių. Apie tai galėtų paliudyti ir jos vienas didžiausių tarp Radvilų moterų paveikslų rinkinių, kurį sudarė keli šimtai įvairaus žanro ir kilmės paveikslų¹¹⁵. Nors dalis galbūt buvo pavaldėti iš tėvų ir situoktinių, kiti galėjo būti ir pačios kunigaikštystės pirkiniai.

Teklė Rožė ir kitos giminės moterys buvo aktyvios portretų vartotojos, dovanodavo juos atminčiai ir asmeniniams ryšiams puoselėti¹¹⁶. Pačios ir užsakė kai kuriuos portretus, ir dalyvavo juos tapant. Be jau minėto brangaus Teklės Rožės portreto užsakymo, žinoma jų ir daugiau. Pavyzdžiui, našlė O. L. Mycelska-Radvilienė (1729–1771) laiške rašė M. K. Radvilai Žuvelei apie Varšuvoje karaliaus meistro tapomą jos miniatiūrinį portretą¹¹⁷. Šiuo atveju nežinomas portreto užsakovas, vis dėlto O. L. Mycelska-Radvilienė rašė pati pasirinkusi tapybos techniką – nurodė portretą tapyti pastele. Galiausiai galimą moterų kaip portretų

114 I. Czamańska teigė, kad Teklė Rožė, ištekęjusi už M. S. Višnioveckio, turėjo didelės įtakos įrengiant Višniovecio rūmus ir bažnyčią (Ilona Czamańska, *op. cit.*, p. 449). 1746 m. T. R. Radvilaitė tikriausiai užsakė Kremeneco bažnyčios projektą padaryti architektui Antonio'ui Castelli'ui, žr. Hanna Osiecka-Samsonowicz, *op. cit.*, p. 385.

115 1749 m. vasario 7 d. T. R. Radvilaitės-Sapiegienės pomirtinio turto inventorių, AGAD, AR, dz. 11, nr 131, p. 72–140. Čia minima daugiau kaip 200 paveikslų, portretų, taip pat peizažų, olandų tapybos kūrinių. Apimtimi, žanrine, tapybos mokyklų įvairove T. R. Radvilaitės rinkinys pranoko daugelį Vetinų laikų Radvilaičių ir Radvilienių rinkinių, nors ir neprilygo O. Sanguškaitės-Radvilienės kolekcijai. Į Teklės Rožės paveikslus (vienas – Rembranto), remdamasi 1743 m. Varšuvos rūmų inventoriūmi, atkreipė dėmesį ir I. Czamańska, žr. Ilona Czamańska, *op. cit.*, p. 449.

116 Pz., O. L. Radvilienė savo portretą siuntė situoktiniui M. K. Radvilai Žuvelei: 1754 m. spalio 25 d. O. L. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Nesvyžius, AGAD, AR, dz. 4, nr 613, p. 62; Agnieszka Jakuboszczak, Bernadetta Manyś, Obraz małżeństwa Anny z Mycielskich i Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybenki“ w listach „drugiej pani na Nieświeżu“ z lat 1754–1762, in: *Wokół Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego tradycji*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Historii UAM, 2016, p. 194; Bernadetta Manyś, Paulina Grobelna-Mazurek, Uczucia, emocje i postawy życiowe Anny z Mycielskich Radziwiłłowej w świetle jej listów: Przyczynek do badań nad kobietami z kręgów magnackich Wielkiego Księstwa Litewskiego, in: *Zapiski Historyczne*, 2019, t. 84, sąs. 3, p. 72. Karolina Radvilaitė-Jablonovskienė dovanavo M. K. Radvilai Žuvelei savo ir situoktinių atvaizdus, žr. Andrzej Betlej, *op. cit.*, p. 264. P. U. Radvilienė dėkojo O. Sanguškaitėi-Radvilieni už atsiųstą portretėlį, žr. 1725 m. lapkričio 4 d. P. U. Radvilienės laiškas O. Sanguškaitėi-Radvilieni, Kareličai, AGAD, AR, dz. 5, nr 657, p. 105.

117 1753 m. spalio 18 d. O. L. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Varšuva, AGAD, AR, dz. 4, nr 612, p. 71–72; 1753 m. spalio 20 d. O. L. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, Varšuva, *Ibid.*, p. 77–78. Galbūt portretas buvo užsakytas artėjančios Onos Liudvikos ir Mykolo Kazmiero santuokos proga. Tokie proginiai sužadėtuvių ir vestuvių portretų užsakymai buvo populiarūs Naujųjų laikų Europos dvaruose, žr. Karin Schrader, „Telling Objects“ – Miniatures as an Interactive Medium in Eighteenth-Century Female European Court Portraits, in: *Études Épistémè* [En ligne], 36 | 2019, mis en ligne le 23 avril 2020, consulté le 26 janvier 2022. Prieiga per internetą: <http://journals.openedition.org/episteme/5399>; DOI: <https://doi.org/10.4000/episteme.5399>.

užsakovių reikšmę suponuoja jų kolekcijos, kuriose didelę paveikslų dalį sudarė būtent šio žanro kūriniai¹¹⁸.

Be to, Radvilų žmonos ir dukros buvo svarbios religinių paveikslų užsakovės ir vartotojos¹¹⁹. Šie paveiksai sudarė didelę jų rinkinių dalį, čia būta daug Švč. Mergelės Marijos, šeimos narių globėjų ir kitų šventųjų atvaizdų¹²⁰. Moterys dalijosi šiais atvaizdais su artimaisiais, linkėdamos šventųjų globos ir tarpininkavimo sunkiais gyvenimo epizodais¹²¹. Konfesiniai motyvai ir patirtys skatino ir moterų bažnyčių dailės užsakymus. Pavyzdžiui, Jeronimo Florijono žmona Magdalena iš Čapskių, patyrusi malonių iš kultinio Choroščiaus dominikonų bažnyčios Viešpaties Jėzaus atvaizdo, nutarė šventovei paaukoti Sopulingosios Dievo Motinos paveikslą. Prašė sutuoktinį Jeronimą Florijoną pavesti jį tapyti dvaro dailininkui Steponui Cibulskiui, pati nusiuntė būsimo paveikslu matmenis ir kitą, laiške neįvardytą, informaciją¹²². Magdalena buvo šio kūrinio iniciatorė, nors sutuoktinis, įdarbinęs S. Cibulskį ir jam mokėjęs alga, tikriausiai buvo šio projekto rėmėjas. Taigi religinę dailę galima laikyti tipine Radvilų moterų dailės užsakymų sritimi. Tai atitinka bendras Naujųjų laikų Europos moterų mecenatystės tendencijas¹²³.

118 Pvz., jų daug minima K. P. Radvilaitės paveikslų inventoriuje, sudarytame 1755 m. Tarp jų buvo 34 didelio formato portretai, žr. *Инвентарі Олицького замку XVII–XVIII століть*, зібрав і підготував до друку Володимир Александрович, Луцьк: Твердиня, 2007, p. 156. Populiarius buvo ir brangius daiktus puošiantys miniatiūriniai portretai. Pvz., 1753 m. birželio 6 d. P. U. Radvilienės pomirtiniame daiktų inventoriuje minimas valdovo atvaizdas ant tabakinės, AGAD, AR, dz. 26, nr 830, p. 9.

119 Šaltiniuose minimi Radvilienių ir Radvilaičių šeimos nariams siunčiami Švč. Mergelės Marijos, šv. Dievo Jono, šv. Jeronimo, šv. Kazimiero ir kiti atvaizdai, žr. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, be datos ir vietos, AGAD, AR, dz. 4, nr 669, p. 144. 1725 m. laiške Teklė Rožė Radvilaitė-Flemingienė dėkojo motinai už Lucko Dievo Motinos atvaizdą, žr. 1725 m. gegužės 16 d. T. R. Radvilaitės-Flemingienės laiškas O. Radvilienei, Dresdenas, AGAD, AR, dz. 5, nr 3788-I, p. 46; 1728 m. kovo 20 d. K. P. Sapiegienės laiškas O. Radvilienei, Biala, AGAD, AR, dz. 5, nr 13899-III, p. 195–198.

120 Religiniai atvaizdai minimi Radvilų moterų turto inventoriuose, žr. 1720 m. spalio 5 d. Korynos Radvilaitės-Branickienės (1693–1730) kraičio sąrašai, AGAD, AR, dz. 11, nr 123, p. 17–83; 1749 m. vasario 7 d. T. R. Radvilaitės-Sapiegienės pomirtinio turto sąrašai, AGAD, AR, dz. 11, nr 131, p. 1–140; 1727 m. rugsėjo 12 d. K. T. Radvilaitės (1707–1765) kraičio inventoriūs, AGAD, AR, dz. 11, nr 132, p. 160–201, 212–222; Anna Lesiak, *Kobiety z rodu Radziwiłłów w świetle inwentarzy i testamentów (XVI–XVIII w.)*, in: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, pod redakcją Urszuli Augustyniak, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009, p. 164–167.

121 Pvz., Pranciška Uršulė siuntė Mykolui Kazimierui Švč. Mergelės Marijos atvaizdą su sveikatos ir kitais palinkėjimais, žr. 1726 m. spalio 18 d. P. U. Radvilienės laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, AGAD, AR, dz. 4, nr 657, p. 205–207.

122 1749 m. sausio 29 d. M. Radvilienės laiškas J. F. Radvilai, Dobžynevas, *Gdybym Cię, moje Serce, za męża nie miała żyć bym nie mogła. Listy Magdaleny z Czapskich do Hieronima Floriana Radziwiłła z lat 1744–1759*, wstęp i oprac. Iwona Maciejewska, Katarzyna Zawilska, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2017, p. 164–165.

123 Bernadetta Manyś, *Among Hard-Working and Resourceful Noblewomen. Wives, Mothers and...? Position of Women in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 1650–1750*, in: *Elżbieta Sieniawska. A Queen without a Crown*, ed. Konrad Morawski, Konrad Pyzel, Warsaw: The Museum of King Jan III's Palace at Wilanów, 2020, p. 42.

Apibendrinimas

Vetinų laikų Radvilienių ir Radvilaičių mecenatystės raiška buvo tokia, kaip ir daugelio kitų Ankstyvųjų naujųjų laikų Vidurio Europos aristokračių. Radvilienės ir Radvilaitės veikė įprastose moterims srityse – dažnai inicijuodavo rezidencijų dekoravimą, dailių daiktų, portretų ir religinių atvaizdų užsakymus. Jos rūpinosi palyginti nedideliais projektais namų erdvėse.

Radvilų moterys buvo aktyvios giminės mecenatystės tinklo dalyvės, padėjo vykdyti sutuoktinių ir kitų šeimos narių, pirmiausia Onos Sanguškaitės-Radvilienės, projektus. Visuomenėje, kurioje dar nebuvo susiformavęs meno žinovų, specializuotų meno pirklių ir agentų sluoksnis, šeimos ryšiai buvo labai svarbūs užmezgant santykius su dailininkais ir kontroliuojant jų darbą.

Vis dėlto moterų dalyvavimas talkinant kitiems šeimos nariams ne visada buvo vienodas, kartais – labiau instrumentiškas, kartais – įtakingesnis. Jis iš dalies priklausė nuo moterų išsilavinimo ir individualių polinkių. Išliko nemažai liudijimų apie laikotarpio moterų kaip mėgėjų piešimo ir tapybos praktikas, tai yra apie lavinamas jų kompetencijas dailės srityje. Galima numanyti, kad dalis giminės moterų buvo įgijusios žinių ir patirties, svarbios vertinant dailininko darbą, ir todėl galėjo labiau paveikti dailininkų kūrybinius sprendimus tiek joms teikiant savarankiškus užsakymus, tiek tarpininkaujant.

Vetinų laikų Radvilų moterų veiklos tyrimai patvirtina O. Sanguškaitės-Radvilienės kaip mecenatės išskirtinumą tarp laikotarpio giminės moterų. Kanclerienė neapsiribojo moterims labiau įprastais rezidencijų dekoru projektais, bet inicijavo ir kitų viešoms erdvėms skirtų kūrinių užsakymus, finansavo memorialinius paminklus ir reikšmingai prisidėjo prie giminės galios reprezentacijos. O. Sanguškaitė-Radvilienė buvo pagrindinė šeimyninio dailės užsakovų tinklo figūra, inicijavusi daugybę kontaktų, savo tikslams pasiekti įveiklinusi ir savo šeimos narius. Pasitelkusi tarpininkus O. Sanguškaitė-Radvilienė sutelkė didžiules dailininkų grupes ir jas sėkmingai valdė. Nė vienas kitas Vetinų laikų Radvilų šeimos narys neturėjo tokios ilgalaikės įtakos visos šeimos meistrų dirbtuvėms formuotis. Organizacinis ir inicijuojantis O. Sanguškaitės-Radvilienės vaidmuo pranoko ne tik daugelį giminės moterų, bet kai kuriais atžvilgiais – ir vyrų reikšmę.

Tuo tarpu Pranciška Uršulė Višnioveckytė-Radvilienė tarp savo kartos didikių išsiskyrė ne savarankiškomis investicijomis, bet inteligencija, išlavintu skoniu, kuris taip pat galėjo daryti įtaką ir dailės mecenatystei. Užuominos šaltiniuose leidžia numanyti, kad kai kuriais atvejais įsitraukimu į kūrybos procesus Pranciška Uršulė pranoko savo sutuoktinį.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Codziennie kłopoty, wielkie interesy i podwójna elekcja. Korespondencja radziwiłłowskich urzędników z księżną Anną z Sanguszków Radziwiłłową i jej synem Michałem Kazimierzem z 1733/1744 roku* (ser. *Biblioteka badań nad wiekiem osiemnastym. Studia i źródła*, Źródła nr IV), wyd. Jerzy Dygdała, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013.
- Fénelon François de, *Éducation des filles*, Paris: P. Aubouin, 1687.
- Gdybym Cię moje Serce, za męża nie miała, żyć bym nie mogła. Listy Magdaleny z Czapskich do Hieronima Floriana Radziwiłła z lat 1744–1759*, wstęp i oprac. Iwona Maciejewska, Katarzyna Zawilska, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2017.
- Radziwiłłowa Urszula, *Komedie i tragedie przednio dowcipnym wynalazkiem, wyborynym wiersza kształtem przez JO. Księżnę wojewodzinę i hetmanową Urszulę z Korybutów Wisznowieckich Radziwiłłową złożone*, Żółkiew: Gerszon Halewi, 1754.
- Інвентарі Олицького замку XVII–XVIII століть*, зібрав і підготував до друку Володимир Александрович, Луцьк: Твердиня, 2007.
- Balašytė Lina, Mecenatas ar tironas? Jeronimas Florijonas Radvila, in: *Darbai ir dienos*, 2004, t. 37, p. 139–148.
- Banacka Marianna, *Biskup Andrzej Stanisław Kostka Żaluzki i jego inicjatywy artystyczne*, Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2001.
- Bernatowicz Tadeusz, „Akt bardzo rzadko praktykowany“. Uroczystość obłóczyn księżnej Teofli z Leszczyńskich Wiśniowieckiej we Lwowie, in: *Polska i Europa w dobie nowożytnej*. Prace dedykowane Profesorowi Juliuszowi A. Chrościckiemu, red. Tadeusz Bernatowicz et. al., Warszawa: Zamek Królewski, 2009, p. 325–332.
- Bernatowicz, Tadeusz, *Mitra i buława: królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697–1763)*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.
- Betlej Andrzej, *Sibi, Deo, posteritati: Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków: Societas Vistulana, 2010.
- Bieńkowska Irena, *Muzyka na dworze księcia Hieronima Floriana Radziwiłła*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2013.
- Braziūnienė Alma, Radvilų bibliotekos XVI–XVIII a., in: *Radvilos. Kunigaikščių istorija ir paveldas*, kn. 1, sudarytojai Vydas Dolinskas, Gintarė Džiaugytė, Rita Lelekauskaitė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2020, p. 507–527.
- Chrościcki Juliusz A., O antykizujących pogrzebach Radziwiłłów, in: *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, p. 251–268.
- Chrościcki Juliusz A., *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
- Czamańska Ilona, *Wiśniowiccy: monografia rodu*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007.
- Flisiński Jerzy, *Biała na Podlasiu: dzieje miasta i okolic do 1795 r.*, Biała Podlaska: Miejska Biblioteka Publiczna w Białej Podlaskiej, 2009.
- Jakuboszczak Agnieszka, Manys Bernadetta, *Obraz małżeństwa Anny z Mycielskich i Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki“ w listach „drugiej pani na Nieświeżu“ z lat 1754–1762*, in: *Wokół Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego tradycji*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Historii UAM, 2016, p. 185–199.
- Judkowiak Barbara, *Franciszka Urszula Radziwiłłowa – w poszukiwaniu własnego głosu*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2013.
- Karkucińska Wanda, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746): działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000.
- Kasprzak Aleksandra, *Gabinet i Galeria Zwierciadłana w pałacu w Białej Podlaskiej*, in: *Rzemiosło artystyczne. Materiały sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. Ryszard Bobrow, Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki, 1996, p. 85–97.

- Kasprzak Aleksandra J., Stanisław Stefan Mieszkiewicz, „Chińska robota“ w inwentarzach w pałacu w Białej Podlaskiej i zamku w Nieświeżu z 1764 r., in: *Sztuka Chin*, pod redakcją Joanny Wasilewskiej, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009, p. 262–276.
- Kasprzak Aleksandra J., Mieszkiewicz Stanisław S., Johan Her – stolarz ksiąg Radziwiłłów, in: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5, pod redakcją Wojciecha Walczaka, Karola Łopateckiego, Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2013, p. 343–358.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 8: *Województwo Lubelskie. Powiat Biała Podlaska*, redakcja i opracowanie Katarzyna Kolendo-Korczakowa et al., Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2006.
- Kienle Miriam, Between Nodes and Edges: Possibilities and Limits of Network Analysis in Art History, in: *Artl@s Bulletin*, 2017, t. 6, Nr. 3: *Visualizing Networks: Approaches to Network Analysis in Art History*, p. 4–22.
- Kowalczyk Jerzy, Hieronima Floriana Radziwiłła stosunek do sztuki i artystów, in: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, red. Jerzy Kowalczyk, Warszawa: Instytut Kultury, 1995, p. 27–42.
- Kuran Michał, Tryumf Taidy ogłoszony: o diariuszu obłóczyn u dominikanek lwowskich księżnej Teofili Wiśniowieckiej w 1753 roku, in: *Tematy i Konteksty*, 2014, Nr. 4 (9), p. 268–290.
- Latour Bruno, *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Lesiak Anna, Kobiety z rodu Radziwiłłów w świetle inwentarzy i testamentów (XVI–XVIII w.), in: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, pod redakcją Urszuli Augustyniak, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1: *XVI–XVIII a.*, sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
- Łopaciński Euzebiusz, Zamek w Białej Podlaskiej. Materiały archiwalne. In: *Biuletyn Historii Sztuki*, 1957, Nr. 1, p. 27–47.
- Manys Bernadetta, Radości i troski Anny z Mycielskich Radziwiłłowej w listach do męża Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński“, in: *Kobiece kręgi korespondencyjne w XVII–XIX wieku*, red. Bożena Popiołek, Urszula Kicińska, Agnieszka Słaby, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2016, p. 171–185.
- Manys Bernadetta, Grobelna-Mazurek Paulina, Uczucia, emocje i postawy życiowe Anny z Mycielskich Radziwiłłowej w świetle jej listów: Przyczynek do badań nad kobietami z kręgów magnackich Wielkiego Księstwa Litewskiego, in: *Zapiski Historyczne*, 2019, t. 84, s. 3, p. 57–79.
- Manys Bernadetta, Among Hard-Working and Resourceful Noblewomen. Wives, Mothers and...? Position of Women in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 1650–1750, in: *Elżbieta Sieniawska. A Queen without a Crown*, ed. Konrad Morawski, Konrad Pyzel, Warsaw: The Museum of King Jan III's Palace at Wilanów, 2020, p. 35–45.
- Matušakaitė Marija, Trys Radvilų šeimos portretai, in: *Dailėtyra*, kn. 2, Vilnius: Vaga, 1987, p. 95–114.
- Nesterow Rafał. *Pro domo et nomine suo. Fundacje i inicjatywy artystyczne Adama Mikołaja i Elżbiety Sieniawskich*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2016.
- Osiecka-Samsonowicz Hanna, O dwóch funeralnych fundacjach Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński“, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 2020, Nr. 3 (82), p. 368–402.
- Paliušytė Aistė, Apie dailės kūrinio autorystės reikšmę XVIII a. Radvilų dvare, in: *Menotyra*, 2018, Nr. 4 (25), p. 278–298.
- Paliušytė Aistė, Dailininkai XVIII a. Radvilų dvare, in: *Menotyra*, 2014, Nr. 4 (21), p. 289–303.
- Paliušytė Aistė, Magnates and Artists in the Grand Duchy of Lithuania During the 18th Century: Patterns of Material Support, in: *Artistic Patronage in Central Europe: From Private Foundations to State Art / Kunstpatronage in Mitteleuropa zwischen Privatstiftung und Staatskunst* (ser. *Das gemeinsame Kulturerbe – Wspólne dziedzictwo*, t. XII / Band XII), edited by Jakub Adamski, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2021, p. 193–210.
- Paliušytė Aistė, Palenkės Bialos skulptorių veikla ir statusas XVIII a. ketvirtame–penktame dešimtmetyje, in: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai* (serija *Dailės istorijos studijos*, t. 2), sudarė Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 222–235.
- Paliušytė Aistė, Tapytojų verslas XVIII a. Palenkės Bialoje, in: *Menotyra*, 2004, Nr. 2 (35), p. 14–23.

- Pietrzak Jarosław, Czarny orzeł i św. Michał Archanioł jako psychopomposy. O symbolicznym znaczeniu malowideł w kaplicy tzw. Radziwiłłowskiej w kościele św. Anny w Białej Podlaskiej, in: *Między natury i architektury*, prace naukowe dedykowane profesorowi Tadeuszowi Bernatowiczowi, pod redakcją Aliny Barczyk, Piotra Gryglewskiego, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021, p. 35–66.
- Pietrzak Jarosław, Dziedzic królewskiej purpury. Słowo i obraz w propagandowych działaniach Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński” względem przejścia dziedzictwa Sobieskich, in: *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*, 2016, Nr. 14 (3), p. 99–131.
- Popiołek Bożena, *Dobrodziejki i klienci: specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2020.
- Popiołek Bożena, *Kobiety świata w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2018.
- Reiss Sheryl E., Beyond Isabella and Beyond: Secular Women Patrons in Early Modern Europe, in: *The Ashgate Research Companion to Women and Gender in Early Modern Europe*, ed. Allyson M. Poska etc., Farnham, Surrey, UK and Burlington, VT: Ashgate Publishing, 2013.
- Rosemary O'Day, Family Galleries: Women and Art in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, in: *Huntington Library Quarterly*, t. 71, Nr. 2 (June 2008), p. 323–349.
- Schrader Karin, „Telling Objects” – Miniatures as an Interactive Medium in Eighteenth-Century Female European Court Portraits, in: *Études Épistémè* [En ligne], 36 | 2019, mis en ligne le 23 avril 2020, consulté le 26 janvier 2022. URL: <http://journals.openedition.org/episteme/5399>; DOI: <https://doi.org/10.4000/episteme.5399>.
- Sito Jakub, Sculptors from the Court Circles of Augustus II the Strong and Augustus III, Kings of Poland and Electors of Saxony, in: *Poland and Artistic Culture of Western Europe: 14 th – 20 th Centuries*, eds. Barbara Przybyszewska-Jarmińska, Lech Sokół, Frankfurt am Main etc.: Peter Lang Edition, 2014, p. 205–270.
- Skrzypietz Aleksandra, Maria Karolina de Bouillon i jej kontakty z Radziwiłłami, in: *Radziwiłłowie: obrazy literackie, biografie, świadectwa historyczne*, red. Krzysztof Stępnik, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003, p. 371–380.
- Słaby Agnieszka, *Tekla Róża z Radziwiłłów Flemmingowa – między Dreznem a Warszawą*, in: *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. Agata Ročko, Magdalena Górka, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2017, p. 41–58.
- Stojek-Sawicka Karolina, Radziwiłłowie w Białej Podlaskiej i ich wkład w rozwój sztuki sakralnej, in: *Zeszyty Dziedzictwa Kulturowego*, tom 1, red. Karol Łopatecki, Wojciech Walczak Białystok: Zakład Historii Nowożytnej, Instytut Historii UwB, Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej, 2007, p. 7–22.
- Šabasevičius Helmutas, Dailininkas ir jo kūrybos vertintojas XVIII a. Lietuvoje. Uršulės Radvilienės komedijos „Iš akių gimsta meilė“ studijos, in: *Istorija ir elitinės kultūros teigtys* (serija *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 14), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, p. 99–104.
- Баженова Ольга, *Радзивилловский Несвиж. Ростиси костела Божьего Тела*, Минск: «Харвест», 2007.

AISTĖ PALIUŠYTĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Tyrinėja XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dailę, socialinius jos raidos aspektus, mecenatystės, dailininkų ir kolekcionavimo istoriją.

Elektroninis paštas aistepal@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-6202-3799

PATRONAGE OF ART AT THE RADVILA COURT DURING THE WETTIN PERIOD: WIDOWS, WIVES AND DAUGHTERS

AISTĖ PALIUŠYTĖ

Lithuanian Culture Research Institute

The article deals with the patronage of art by the Radvila women of the Nesvizh-Olyka branch of the family. It is seen as a complex organisational process that involved not only clients but also intermediaries. The aim is to reveal the typical roles of female patrons, identify the areas of art they supported the most, and assess the individual contribution of women.

Firstly, the focus of the article is the hitherto less explored aspects of patronage by Ona Sanguškaitė-Radvilienė (1676–1746): her strategies for recruiting artists, the role of intermediaries, the organisation of artists' work, and the duchess's involvement in the execution of commissions. The article reveals how, assisted by intermediaries, this noblewoman could mobilise and control high-level professionals at her court. The duchess's initiatives covered a wide range of artistic fields and had a lasting impact on several generations of the Radvila. Moreover, works by the masters from Ona Radvilienė's court were passed on to other aristocrats of the Grand Duchy of Lithuania and supposedly influenced the art of their courts.

The patronage of other Radvila women was less extensive. They were primarily involved in the decoration of the interiors of palaces and in commissioning portraits and religious paintings. The activities of Pranciška Uršulė Radvilienė (1703–1753) were quite significant in this field. Her education and amateur art practices may have influenced her artistic initiatives, her contacts with artists, and her mediation in executing her husband's commissions.

Research into the women's activities during the Wettin period helps to reveal an important and still underestimated aspect of the social history of art in the Grand Duchy of Lithuania: the importance of family ties and cooperation in art commissions. The women often acted as intermediaries for their spouses and mother, Ona Sanguškaitė-Radvilienė. Compared to Western European countries, in the eighteenth century, the Grand Duchy of Lithuania had a poorly developed network of art agents and specialised art dealers. Therefore family ties and women's mediation were crucial both in the hiring of artists and in the control of their work.

Key words: the Radvilas, female patronage, commissioning art, 18th century, network.